

Formiranje političkih stranaka Republike Hrvatske

Žeravica, Luka

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:593990>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Luka Žeravica

**FORMIRANJE POLITIČKIH STRANAKA
REPUBLIKE HRVATSKE**

Diplomski rad

Zagreb, 2019.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODJSEK ZA POVIJEST

LUKA ŽERAVICA

**FORMIRANJE POLITIČKIH STRANAKA
REPUBLIKE HRVATSKE**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Stjepan Matković

Zagreb, 2019.

Sažetak

Formiranje političkih stranaka Republike Hrvatske

Cilj ovog diplomskog rada je prikazati kako je došlo do formiranja političkih stranaka Republike Hrvatske. Uz to, prikazat ćemo što je uzrokovalo političku tranziciju u Republici Hrvatskoj. Početkom 1980-ih umrla su trojica najvažnijih funkcionera komunističke Jugoslavije. Jugoslavija je, u tom razdoblju, bila u gospodarskoj krizi što je ubrzalo političku tranziciju. Zbog navedenih razloga došlo je do sve češćih tenzija unutar vladajuće stranke - Saveza komunista Jugoslavije. Političke stranke započele su se formirati nakon raspada Saveza komunista Jugoslavije. Nakon toga opisat ćemo programe prvih političkih stranaka i udruženja u (Socijalističkoj) Republici Hrvatskoj. Na kraju će biti opisana predizborna kampanja vezana uz prve parlamentarne izbore (Socijalističke) Republike Hrvatske.

Summary

Formation of the political parties of the Republic of Croatia

This work aims to show how did the formation of the political parties within the Republic of Croatia occur. I will also show what caused the political transition in the Republic of Croatia. At the beginning of the 1980s, the three main members of Communist Yugoslavia have died. During that period, Communist Yugoslavia was in an economic recession which has hastened the political transition. Due to stated reasons, tensions were very often in the ruling party- League of Communists of Yugoslavia. The political parties had been formed after the League of Communists of Yugoslavia's dissolution. After that, I will describe the first programs of political parties and associations of (Socialist) Republic of Croatia. In the end, I will describe how did the pre-election campaign of the first parliamentary elections of (Socialist) Republic of Croatia look like.

Sadržaj

Sažetak	3
Summary	4
1. Uvod.....	1
2. Od jednopartijskog do višestranačkog političkog sustava	5
3. Programi prvih političkih organizacija i stranaka Republike Hrvatske	17
3.1. Narodne i seljačke političke stranke	18
3.2. Konzervativne, demokršćanske političke stranke i radikalna politička stranka.....	22
3.3. Liberalna i socijaldemokratske političke stranke	24
3.4. Regionalističke, regionalne, manjinske i ostale političke stranke.....	27
4. Predizborna kampanja i prvi parlamentarni izbori.....	31
5. Zaključak.....	41
6. Literatura.....	43

1. Uvod

Cilj ovog rada posvećen je prikazu procesa formiranja političkih stranaka Republike Hrvatske. U to ulazi sve ono što je uzrokovalo proces, način na koji se odvijao proces i završetak procesa. Temom političkih stranaka Republike Hrvatske više su se bavili politolozi nego povjesničari. Od politologa izdvojio bih: M. Kasapović, D. Lalić, D. Jović, N. Zakošek, A. Milardović i drugi. D. Pauković, D. Knežević, D. Marijan, S. Matković samo su neki od povjesničara koji su proučavali političke stranke Republike Hrvatske. Na početku 20. stoljeća, Hrvatska je bila sastavnica Austro-Ugarke, nakon Prvog svjetskog rata (1914.-1918.) Monarhističke Jugoslavije (1918.-1941.) i nakon Drugog svjetskog rata (1941.-1945.) Komunističke Jugoslavije (1945.-1991.).¹ Prva se naziva Monarhistička zbog državnog uređenja, tj. zbog dominacije vladavine srpske kraljevske dinastije Karađorđević, a druga zbog dominacije vladavine Komunističke partije Jugoslavije (KPJ).

Završetkom Drugog svjetskog rata Hrvatska je bila jedna od šest federativnih država u sklopu Komunističke Jugoslavije. Osim Hrvatske, ostale republike bile su: Slovenija, Bosna i Hercegovina, Srbija, Makedonija i Crna Gora. Državno uređenje te Jugoslavije bilo je diktatorsko²; državna vlast bila je već spomenuta Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) na čelu s J. Brozom. Budući da su se borili na strani Saveznika, oni su im omogućili uspostavu nove Jugoslavije. Također, svoju vlast legitimirali su prvim izborima 1945. godine. Ti izbor bili su prividno demokratski jer svatko tko nije glasovao za Narodnu frontu bio bi kažnjen na razne načine. Ironično, to su bili i prvi izbori u kojima su žene dobile pravo glasovanja. Svaka federativna država, odnosno republika imala je vlastitu Komunističku partiju (npr. Komunistička partija Hrvatske (KPH)). Visoko rangirani funkcioneri republičkih partija bili su članovi i KPJ (grafikon 1). Godine 1952. KPJ, kao i republičke partije, mijenjaju naziv u Savez komunista Jugoslavije (SKJ).

---

¹ Radi se o neformalnim nazivima Jugoslavija. Obje Jugoslavije više su puta mijenjale ime. Od 1918. do 1921. Jugoslavija se nazivala Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, a od 1929. nazivala se Kraljevina Jugoslavija. Što se tiče Komunističke Jugoslavije, od 1943. do 1945. nazivala se Demokratska Federativna Jugoslavija, od 1945. do 1963. Federativna Narodna Republika Jugoslavija i od 1963. do 1990. nazivala se Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija. Formalno, Savezna Republika Jugoslavija postojala je od 1992. do 2003. godine, a činile su je Srbija i Crna Gora.

² U hrvatskoj historiografiji često se piše da je državno uređenje komunističke Jugoslavije bilo totalitarno ili autoritativno. To su prema F. Neumannu dvije vrste diktatura. Budući da je to zasebno područje, koristit ću naziv diktatorske države. Više o informacija navedenim vrstama diktatura može se naći u Neumann, F. (1957./1992.) *Demokratska i autoritarna država*

Grafikon 1

Prvo dio diplomskog rada bavi se događajima iz 1980-ih koji su uzrokovali gubitak vlasti vladajuće partije što je omogućilo višestranačje. Drugim riječima, radi se o političkoj tranziciji iz diktatorskog političkog sustava u demokratski. Na početku ću ukratko objasniti što je politička tranzicija. Glavni uzroci propadanja jednopartijskog sustava bili su smrt vodećih funkcionera SKJ i gospodarska kriza. Nakon toga bit će jezgrovito objašnjeno kako je funkcionirala KPJ, tj. SKJ prije i nakon smrti navedenih funkcionera. Zbog odsutnosti spomenutih, sve češće je dolazilo do sukoba između republičkih funkcionera unutar SKJ. Gospodarska kriza samo je ubrzala proces političke tranzicije. Gospodarske reforme neuspješno su se provodile. Uzrok toga bili su državno zaduženje i sukob u SKJ između centralista i zagovornika tržišnog gospodarstva.

Ako je i bilo dogovora, zbog prioriteta partijske podobnosti oni se nisu mogli uspješno provoditi. Stvari su se na kratko počele popravljati za vrijeme mandata predsjednika savezne vlade A. Markovića. Što se tiče politike, Socijalistička Republika Srbija pokušala je metodom „antibirokratske revolucije“ ostvariti dominaciju u cijeloj državi. Hrvatsko vodstvo, tj. SKH bilo je uglavnom pasivno sve do kraja 1980-ih godina kada se počinju pojavljivati prva politička društva i organizacije od kojih će se neke transformirati u političke stranke. Konačan kraj jednopartijskog sustava obilježen je posljednjim, izvanrednim XIV. kongresom SKJ.

Drugo dio posvećen je programima političkih društava, organizacija i stranaka. Započeo sam s analizom političkih udruženja i društava koje sam podijelio u tri kategorije: socijalističke, demokratsko-ekološke i paneuropske. Političke stranke podijelio sam u pet kategorija: a) narode i seljačke stranke, b) konzervativne, demokršćanske i radikalna stranka, c) liberalna i socijaldemokratske stranke, d) regionalističke, regionalne, manjinske i ostale političke stranke. Regionalističke stranke su one koje nastoje ostvariti što veću autonomiju unutar određene države, a regionalne koja su se zalagale za što bolji položaj regije koju predstavljaju. Programe sam opisao unutar kategorija ljudskih prava, gospodarstva, socijalne politike, odgoja i obrazovanja i vanjske politike. Prikazat ću sličnosti i razlike između programa političkih stranki unutar pojedine kategorije.

U trećem dijelu prikazat ću kako su izgledali predizborna kampanja i prvi parlamentarni izbori u tada još uvijek Socijalističkoj Republici Hrvatskoj koja je i dalje bila jedna od federativnih republika komunističke Jugoslavije.³ Budući da je uloga medija u predizornoj kampanji bila važna, prvo ću ukratko objasniti odnos medija i Partije te spomenuti događaje vezane uz medije, a koji dokazuju postupni gubitak partijske kontrole nad njima. Nadalje, slijedi objašnjenje izbornog zakona, odnosno tko se i na koji način sve mogao kandidirati, kakvo je bilo glasovanje i o kojoj je vrsti izbornog sustava bilo riječ. Bilo je pitanje hoće li izborni sustav biti proporcionalan ili apsolutno većinski. Objasnit ću razliku između navedena dva izborna sustava i navesti argumente u prilog i protiv istih. Nakon toga slijedi prikaz predizborne kampanje. Prvo ću prikazati predizbornu kampanju Hrvatske demokratske zajednice, pa Saveza komunista Hrvatske-Stranka demokratskih promjena, zatim Koalicije narodnog sporazuma i ostalih

---

³ Bila je republika do raskida državno-pravnih sveza s komunističkom Jugoslavijom. Formalno, Republika Hrvatska postala je samostalna 15. siječnja 1992. kada je stekla međunarodno priznanje.

političkih stranki. Na kraju ću na temelju statističkih podataka prikazati rezultate izbora i konstituiranje Sabora.

2. Od jednopartijskog do višestranačkog političkog sustava

Kao što sam naslov glasi, radilo se o prijelazu iz jednog u drugi politički sustav. To se u stručnoj literaturi naziva politička tranzicija. Budući da je Republika Hrvatska bila sastavnica Komunističke Jugoslavije, radi se o prijelazu iz diktatorskog u demokratski politički sustav. Politička tranzicija ima dvije faze: urušavanje ili transformacija diktatorskog ili drugog nedemokratskog političkog sustava i uspostava demokratskog ili drugog diktatorskog⁴ ili neke treće alternative. Nisu sve bivše komunističke države tranzitirale u liberalno-demokratski sustav, već su neke tranzitirale u nove autoritarne i u defektne demokracije⁵ ili ograničenim demokratskim političkim sustavima. Kako bi prikaz tranzicije bio što precizniji, prilikom analize uzimaju se politički, povijesni, sociološki, ekonomski i pravni podatci. Treba naglasiti da ne postoji jedinstvena opća teorija tranzicije.⁶

Smatram da je tranzicija u komunističkoj Jugoslaviji (pa tako i u Hrvatskoj) započela tijekom 1980-ih godina. Početkom 1980-ih umrla su trojica vođe i reformatora Komunističke Jugoslavije. Godine 1979. umro je E. Kardelj, ideolog socijalističkog samoupravljanja, autor većine programskih dokumenata i samog programa KPJ, odnosno SKJ te tvorac svih ustava komunističke Jugoslavije. Godine 1980. umro je J. Broz Tito revolucionarni vođa, utemeljitelj komunističke Jugoslavije te doživotni predsjednik SKJ i SFRJ. Godine 1983. umro je V. Bakarić koji je vladao gotovo 40 godina Hrvatskom u sklopu komunističke Jugoslavije i koji je bio bezuvjetni zagovaratelj jugoslavenskog federalizma.⁷ Oni su svojim autoritetom i karizmom (pogotovo J. Broz) držali komunističku Jugoslaviju na okupu. Glavni problem komunističke Jugoslavije bio je nemogućnost postizanja konsenzusa prilikom donošenja političkih i ekonomskih odluka u SKJ-e. Uzrok toga bilo je nepovjerenje među republikama. Još od monarhističke Jugoslavije i Drugog svjetskog rata, vladalo je veliko nepovjerenje među jugoslavenskim nacijama i to poglavito između hrvatske i srpske nacije. J. Broz zajedno sa svojim suradnicima taj problem nastojali su riješiti parolom „bratstvo i jedinstvo“ čime se

---

⁴ Primjerice urušavanjem pronaci-fašističke NDH uspostavljen je drugi diktatorski politički sustav, a to je jugokomunistička diktatura.

⁵ Defektne demokracije su „vrsta režima u kojemu proces demokratske konsolidacije ne podrazumijeva uspostavu liberalno-demokratsku procedure i institucije, već se vodi perverznom institucionalizacijom. Takve defektne demokracije barem su povremeno institucionalizirane i stabilne, posebice zbog svjesnosti da za preživljavanje elita i narodnih slojeva mogu ostvariti dovoljnu mjeru pristanka.“ (W. Merkel i ostali (2003.): str. 13-14.)

⁶ Pauković, D. (2018.): str. 12-13.

⁷ Bilandžić, D. (1999.): str. 689.

implicirala sloga i jednakopravnost među svim jugoslavenskim nacijama. Kada se prilikom sjednica i kongresa SKJ donijela određena odluka, često bi odluka (koja je često bila suprotna onoj koju su donijeli funkcioneri SKJ) J. Broza bila bespogovorno prihvaćena.⁸

Na čelu Komunističke Jugoslavije bila je KPJ, tj. SKJ. Sva vlast bila je pod kontrolom SKJ. D. Marijan smatra da je „naziv Partija primjereniji nego ime savez zbog moći kojom je raspolagala“.⁹ Partija nikada nije dobila (pravi) legitimitet na demokratskim izborima, niti ga je tražila. Njihov legitimitet temeljio se na revoluciji koja se dogodila tijekom Drugog svjetskog rata, a iz kojeg su jugokomunisti izašli kao pobjednici. SKJ sastojao se od saveza komunista republika, pokrajina i organizacije saveza komunista u JNA. Važna karakteristika SKJ-e bili su kongresi unutar kojih su se birali Centralni komitet, Statutarna komisija i Nadzorna komisija te se raspravljalo o djelovanju SKJ u razdoblju između prijašnjeg i trenutnog kongresa.¹⁰ Nakon kongresa, birano je Predsjedništvo CK SKJ koje se sastojalo od dva člana iz SK republika i od jednog člana SK iz pokrajina. Na razini republičkih i pokrajinskih SK način izabiranja vodstva bio je isti. Također, članovi CK SKJ birani su u Predsjedništvo SFRJ i Savezno izvršno vijeće.¹¹

Nakon smrti doživotnog predsjednika J. Broza, novi kolektivni vrhovnik države bilo je Predsjedništvo Republike. Ono je osnovano prilikom donošenja Ustava SFRJ 1974. godine. Predsjedništvo se sastojalo od devet članova od kojih su osmorica bili predstavnici republika i autonomnih pokrajina, a deveti član bio je predsjednik Predsjedništva (Grafikon 2). Članove su birale republičke i pokrajinske skupštine. Mandat članova trajao je pet godina, a predsjedniku Predsjedništva jednu godinu. Pozicija predsjednika Predsjedništva bila je rotacijska; svake godine na čelu predsjedništva bio je član druge republike. Predsjedništvo SFRJ bilo je zapovjednik oružanih sila te predstavnik SFRJ u inozemstvu. Ono je bilo jamac ravnopravnosti i nastojalo je uskladiti različite interese republika i autonomnih pokrajina. Djelovalo je do svibnja 1989. godine. Od tada je imalo osam članova.¹²

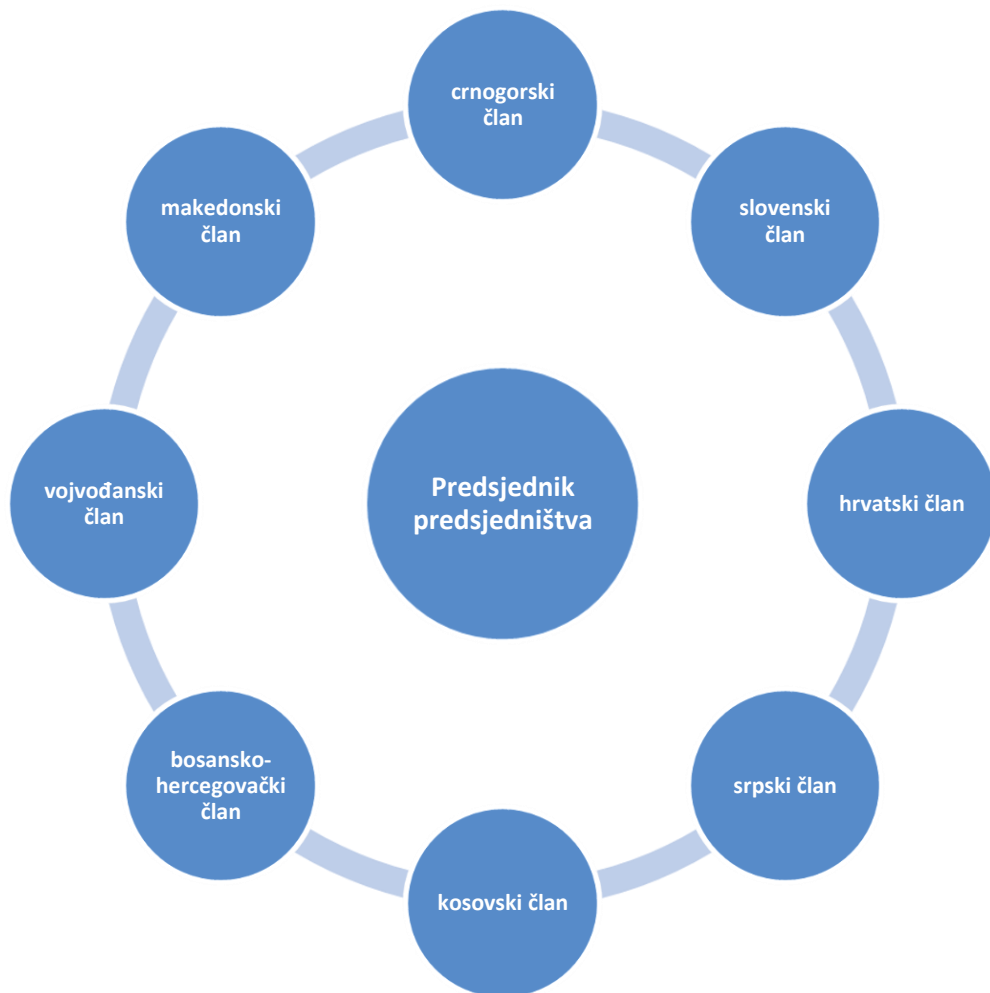
⁸ Goldstein, I. (2008.): str. 590.

⁹ Marijan, D. (2017.): str. 19.

¹⁰ Kongresi su se manje-više događali svake četiri godina (osobito nakon X. kongresa 1974. godine)

¹¹ Marijan, D. (2017.): str. 18.-22.

¹² Čepulo, D. (2012.): str. 341-342., Marijan, D. (2017.): str. 23.

Grafikon 2

Očiti problem Predsjedništva SFRJ bio je nemogućnost provođenja reformi bilo koje vrste. Uzrok nepostizanja konsenzusa za reforme bili su različiti interesi republika i autonomnih pokrajina. Ustavom iz 1974. ojačana su prava i suverenost republika. Primjerice, SK Slovenije, Hrvatske i Makedonije bile su zadovoljne novim ustavom, dok SK Srbije nije poglavito zato što su unutar njezinog teritorija formirane dvije autonomne pokrajine: Autonomna Pokrajina Vojvodina (APV) i Autonomna Pokrajina Kosovo (APK). Smatrali su da im je teritorij nepravredno rascjepkan. Tijekom 1980-ih unutar SKJ dva su tabora prevladavala: ustavobranitelji (SK Hrvatske i Slovenije) te reformisti (SK Srbije). Srpska politička elita i intelektualci inicirali su kampanju protiv Ustava. Kao glavno opravdanje za promjenu Ustava navodili su da će njegovo primjenjivanje i pridržavanje dovesti do rasta nacionalizma i ekonomske krize što će na kraju rezultirati raspadom Komunističke Jugoslavije. Ustavom se garantiralo pravo veta svake

republike u pogledu promjene Ustava što je otežavalo bilo kakvu ustavnu promjenu. Godine 1989. na prijedlog SK Srbije zahtijevao se konsenzus federalnih jedinica samo u važnim ustavnim pitanjima, a ostale odluke donosile bi se kvalificiranom (npr. natpolovičnom ili dvotrećinskom većinom) većinom. S druge strane, SK Slovenije je predložio paritetnu regionalnu zastupljenost u obavljanju federalnih funkcija i odlučivanja konsenzusom. Taj predložak trebao je osigurati preglasavanje srpskih članova u obavljanju federalnih funkcija budući da su bili najbrojniji narod u državi. Cilj slovenskog prijedloga bio je da svaka republika samostalno odredi koje ovlasti želi prenijeti na federalne funkcije. Dogovor na kraju nije bio postignut.¹³

Osim političke, komunistička Jugoslavija je bila i u gospodarskoj krizi. Ona je osmislila novu vrstu socijalizma koji se naziva radničko samoupravljanje.¹⁴ Radi se o tomu da su „radnici trebali neposredno gospodariti sredstvima za proizvodnju i raspolagati dohotkom koji ostvare umjesto da to u njihovo ime čini država kao posrednik“.¹⁵ Drugim riječima, radnici su ujedno bili u formalnom smislu i menadžeri. U ostalim socijalističkim državama, država je vlasnik sredstava za proizvodnju. Ono što izdvaja radničko samoupravljanje od ostalih socijalističkih sustava je obilježje društvenog vlasništva sredstava za proizvodnju. Dakle, svatko je mogao koristiti sredstva za proizvodnju, ostala sredstva društvenog rada i prirodne resurse, ali nitko nije bio vlasnik tih stvari. Sam pojam društveno vlasništvo je problematičan i nejasan jer se ne može odrediti koliko tko može koristiti navedene tri stvari (sredstva za proizvodnju, ostala sredstva društvenog rada i prirodne resurse). Odluku o raspolaganju sredstava donosile su radne skupine i radnički savjeti koji su zapravo bile pod nadzorom SKJ.¹⁶

U pogledu ekonomskih reformi sukobljavali su se zagovornici centralizacije i zagovornici koji su preferirali tržišne elemente. Uveden je sustav Osnovne organizacije udruženog rada (OOUR) čime je jedinstvo poduzeća svedeno na samostalne poslovno financijske dijelove. Z. Radelić smatra da je to bila više politička nego ekonomska odluka jer je time stvoreno previše novih ekonomskih subjekata što je uzrokovalo povećanje administrativnih troškova, smanjenje i pad produktivnosti i učinkovitosti investiranja zbog dugotrajnih dogovora i glasovanja. Sve to

---

¹³ Radelić, Z. (2006.): str. 545.-548., Pauković, D. (2018.): str. 27.-28.

¹⁴ Ona je osmišljena tijekom raskola SSSR-a i FNRJ-e 1948. godine. Budući da je FNRJ bila izbačena iz Inforbira, morala je opravdati svoju egzistenciju novom vrstom socijalizma.

¹⁵ Čepulo, D. (2012.): str. 315.

¹⁶ Čepulo, D. (2012.): str. 314.-316.

dovelo je do još veće gospodarske krize i zastoja razvoja. Uvela se naturalna razmjena, a novac je služio u svrsi radnih bonova za namirnice poput šećera, kave, deterdženta itd. Zahvaljujući Ustavu iz 1974., republike su postale suverenije i ojačale su u gospodarskom smislu. Stoga, logičan slijed događanja bio bi smanjenje administracije saveznih uprava, ali se dogodilo upravo suprotno. Na XI. Kongresu SKJ 1978. godine zaključilo se da Jugoslavija pripada u kategoriju najuspješnijih država u svijetu. Početkom 1970-ih u svijetu je došlo do naftne krize, no Jugoslavija nije ju osjetila budući da joj je Libija na čelu s M. Gaddafijem prodavala po jeftinoj cijeni. Umjesto da je oprezno i promišljeno investirala, Jugoslavija krenula je u velike investicije i inozemna zaduživanja.¹⁷

Posljedice toga bile su rastuća inflacija, veliki inozemni dug te nemogućnost vraćanja inozemnog duga što je vodilo do bankrota. Mjesec dana nakon smrti J. Broza dinar se devalvirao za 30%.¹⁸ Do ekonomskih reformi nije došlo zbog političkih i ideoloških sukoba. Unatoč tomu, bilo je pokušaja da se stanje popravi. Godine 1981. osnovana je komisija na čelu sa S. Kraigherom, tadašnji predsjednik Predsjedništva SFRJ, a koja je obuhvaćala oko 300 političara i znanstvenika. Godine 1983. objavljen je dokument Polazne osnove Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije. Uglavnom se zaključilo već poznato stanje stvari: „visoka inflacija, veća potrošnja, autarkičnost ekonomske politike, prekomjerno zaduživanje u inozemstvu, nenadzirane investicije, pad produktivnosti rada, nestašice roba i visoka nezaposlenost“.¹⁹ Dakle, priznalo se da je država u ekonomskoj krizi, dok se nijekala bilo kakva politička kriza. U praksi ništa naročito nije bilo postignuto, a izgovor zato bio je neprimjenjivanje političkog sustava. Reforme su se minimalno provodile samo kako bi se kupovao društveni mir tako da su se, primjerice, odgađale otplate dugova. Za vrijeme mandata M. Planinc uveli su se bonovi zbog nestašice svakodnevnih potrepština.²⁰ D. Bilandžić smatra da Planinc nije uspjela riješiti ekonomsku krizu, ali pozitivna stavka njezinog mandata je činjenica da nije popustila centralističkim pritiscima.²¹

Zbog nemogućnosti otplate duga, u Jugoslaviju dolazi strani kapital što zvuči paradoksalno budući da je riječ o socijalističkoj državi. Zbog MMF-ovog pritiska, Jugoslavija je

---

¹⁷Radelić, Z. (2006.): str. 489.-493.

¹⁸Bilandžić, D. (1999.): str. 715.

¹⁹Radelić, Z. (2006.): str. 494.

²⁰Radelić, Z. (2006.): str. 494.-496.

²¹Bilandžić, D. (1999.): str. 719.

prihvatila da će otplatiti sve zajmove bez obzira tko ih je podigao i prihvatila je provoditi ekonomske reforme koje MMF smatrao prihvatljivim, a to su: smanjenje potrošnje kako bi se djelomičnim nacionalnim dohotkom mogli otplatiti dugovi, ostvarivanje realnog tečaja dinara, uvođenje realnih kamata na kredite, zaustavljanje inflacije i slično. Mnogi političari i veterani smatrali su da miješanje MMF-a šteti suverenitetu države. Prema njima, nikakva privatna poduzeća nisu dolazila u obzir budući da to vodi u kapitalizam. Zbog pada osobnog dohotka povećavala se stopa sive ekonomije; ljudi su se bavili raznim poslovima u „fušu“, raznim krijumčarenjima, neovlašteno su uzimali društvenu imovinu, nisu plaćali stanarine i komunalije, a navodno je postojalo i crno tržište.²² U drugoj polovici 1980-ih mnogi pojedinci obogatili su se na ilegalan način zbog nefunkcioniranja sustava. Isto tako, smatralo se da neke republike (poglavito se odnosilo SR Slovenija i SR Hrvatska) iskorištavaju i bogate se na račun drugih republika.²³

Postavlja se pitanje, ako je država bila u tolikoj krizi kako to da nije došlo do društvenih nemira i štrajkova? Sociolog J. Županov smatra da do društvenih nemira nije došlo zbog dva razloga: ljudi su se nadali nekakvoj cirkularnosti vremena u smislu da nakon loših vremena dolaze bolja i zato što je „društveni sustav imao mnogo ventila za „ispust“ nezadovoljstava“.²⁴ Problem je što je svatko koristio i oslanjao se na svoja društvena prava te se nije dozvoljavala nikakva promjena, već suprotno tomu; nastojalo se zadržati uravnilovku i minimalne dohotke koji su bili osigurani planskom ekonomijom. Drugim riječima, elita je osiguravala radnicima minimalne dohotke i velika društvena prava, dok se radnici nisu morali truditi da bi to ostvarili. D. Bilandžić smatra da se cijelo društvo u Komunističkoj Jugoslaviji pribojavalo bilo kakvih promjena zbog straha da ne dođe do drugih (gorih) ishoda poput neostaljinizma.²⁵

Stvari su se počele mijenjati tek 1989. godine i to za vrijeme mandata Ante Markovića. Prije nego što je postao politički funkcioner, radio je u struci (elektrotehnika) kao direktor poduzeća „Rade Končar“. Glavni ekonomski cilj njegove vlade bio je smanjenje inflacije. Na početku njegovog mandata ona je iznosila 2679%. Pokušao je stabilizirati odnos njemačke marke i dinara, nastojao je ostvariti konvertibilnost dinara i spriječiti banke da omoguće povoljne

---

²² Bilandžić, D. (1999.): str. 720.-721.

²³ Marijan, D. (2017.): str. 49.-50.

²⁴ Bilandžić, D. (1999.): str. 724.

²⁵ Bilandžić, D. (1999.): str. 724.-725., Radelić, Z. (2006.): str. 505.-506.

kredite politički podobnim poduzećima. Pokazao je da je komunistička Jugoslavija u to vrijeme bila ekonomski integrirana; republike su međusobno razmjenjivale vlastite proizvode (hrvatska Vegeta, slovenska Ljubljanska banka, makedonske paprike i lubenice itd). Nastojao je kroz ekonomsku liberalizaciju provesti političku, tj. demokratsku liberalizaciju. Unatoč podršci zapadnih banaka Marković i njegova vlada nisu uspjeli u svojim reformama. Problem je bio što nitko od građana nije vjerovao u budućnost Jugoslavije neovisno o njezinom političko-ekonomskom uređenju.

Posljedice političke i ekonomske krize bile su nezadovoljstvo republika svojim statusom u državi (osobito SR Srbija) i zaoštavanje odnosa među republikama što se očituje u događajima poput demonstracija na Kosovu, memorandum SANU, antibirokratske revolucije te organiziranje „mitinga“.

SK Srbije smatrao je da se SKJ nepravедno odnosio prema Srbiji. Smatrali su da su upravo oni najviše propatili tijekom Drugog svjetskog rata i da su unatoč tomu bili kažnjavani. Za primjer kažnjavanja isticali su smanjenje teritorija Ustavom iz 1974. godine kojim su nastale dvije Autonomne Pokrajine: Vojvodina i Kosovo. Godine 1981. izbile su demonstracije na Kosovu u Prištini. Većina kosovskih stanovnika bili su Albanci i tražili su da Kosovo postane republika. Demonstrirali su većinom intelektualci, učenici i studenti. SKJ je uspio je stabilizirati situaciju korištenjem represivnih mjera, navodeći da oni kao SAP imaju ista prava kao i ostale republike; donose ustave, zakone i propise, biraju svoje funkcionere i slično. SKJ smatrao je kosovske nacionaliste i kontrarevolucionare (koji su bili pod utjecajem Albanije) odgovornim za demonstracije. SK Srbije to je iskoristio za ograničavanje autonomija pokrajina, a srpski intelektualci napisali su u tajnosti Memorandum SANU. Njihova retorika temeljila se na tezi o ugroženosti i neravnopravnosti Srba u Jugoslaviji. Memorandum je javno objavljen 1986. godine.²⁶

Zbog ekonomske krize i lošeg životnog standarda građani Jugoslavije bili su željni promjena, ali se nisu zamarali previše sadržajem promjena. Tako se u Srbiji za vrijeme uspona S. Miloševića događala antibirokratska revolucija. Radi se o uličnim prosvjedima koji su započeli u Srbiji 1986. godine. Cilj je bio inkorporirati Autonomne Pokrajine Vojvodinu i Kosovo unutar

---

²⁶ Marijan, D. (2017.): str. 79. i 80., Bilandžić, D. (1999.): str. 726.-729.

teritorija Srbije. To se ostvarivalo „mitinzima istine“ te „događanjima naroda“. Radi se o javnim nastupima vodećih funkcionera SK Srbije (najčešće je to bio S. Milošević), Vojvodine i Kosova s ciljem smjene vodstva autonomnih pokrajina i ubacivanjem podobnih ljudi koji će prihvatiti teritorijalno inkorporiranje Srbije. Prva na redu bila je SAP Vojvodina. Godine 1988. u Novom Sadu održan je „miting“ koji je rezultirao podnošenjem ostavke vojvođanskog rukovodstva. Do čistke je došlo i u većim radnim organizacijama. Nakon toga ista stvar dogodila se u Crnoj Gori. Na Kosovu je metoda „mitingovanja“ također bila uspješna što je uzrokovalo ponovne nemire zbog ustavnih promjena kojima je smanjena autonomnost Kosova. Drugi pokušaj rušenja crnogorske vlasti i postavljanja podobnih dogodio se 1989. godine. Vodstvo SK Crne Gore također je podnijelo ostavke. Predsjedništvo CK SKJ odobrilo je ustavne promjene SR Srbije kojima se smanjuje autonomija SAP Vojvodine i Kosova u prilog Srbije. Iste godine održan je „miting“ u Kninu, a godinu kasnije to će prerasti u balvan revoluciju. U prosincu 1989. godine Srbija je pokušala izvesti antibirokratski „miting“ u Sloveniji, ali nisu uspjeli zato što je republički sekretarijat za unutarnje poslove SR Slovenije zabranio nekoliko dana prije „mitinga“ okupljanje više od 30 ljudi na javnim mjestima u cijeloj Sloveniji.²⁷

U Hrvatskoj je tijekom 1980-ih godina vladala tzv. „hrvatska šutnja“. Naime, zbog prošlih događaja poput donošenja „Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika“ te Hrvatskog proljeća, smijenjena su vodstva, a i mnogi članovi SKH. Navedeni događaji bili su pokušaji liberalizacije u sferi politike, ekonomije, znanosti, umjetnosti itd. Stoga tijekom burnih događaja u komunističkoj Jugoslaviji tijekom 1980-ih, SKH uglavnom je bio pasivan i dogmatičan u pogledu komunističke i samoupravne ideologije, dok je SK Slovenije (uz SK Srbije) postala aktivnija.²⁸

U to vrijeme dogodila se smjena generacije; ratnu generaciju zamijenila je mlađa. To se događalo za vrijeme ekonomske krize. Za razliku od većine partijskih funkcionera, V. Bakarić bio je realan i svjestan da se komunistička Jugoslavija nalazi u političkoj i ekonomskoj krizi. Javno je izražavao nezadovoljstvo i neslaganje politike SKJ prema prosvjednicima na Kosovu. Smatrao je da članovi SKH ne smiju reagirati na provokacije iz Srbije. Prije smrti nije stigao postaviti svoje favorite na čelo SKH. Njegov glavni favorit bio je S. Šušar. Problem tog vremena

---

²⁷Marijan, D. (2017.): str. 83.-87., 97., Pauković, D. (2018.): str. 50.-51.

²⁸Pauković, D. (2018.): str. 22.-24.

bili su jednogodišnji mandati na vodećim funkcijama SKH, osim mandata predsjednika vlade koji je trajao četiri godine. Isto tako, ono što je karakteristično za navedeno razdoblje bila je represija nad bilo kakvom iznošenju stavova suprotno ideologiji SKH, odnosno Partije. Primjerice, V. Gotovac i F. Tuđman bili su osuđeni na dvije godine zatvora zbog intervjua na švedskoj televiziji, a M. Veselica na jedanaest godina zbog intervjua s njemačkim novinarom. Godine 1984. napisan je dokument koji se popularno nazvao „Bijela knjiga“. Napisao ga je S. Šušvar koji u to vrijeme bio vodeći hrvatski komunistički ideolog. U kratkim crtama, radi se o upozorenju na antikomunističko djelovanje određenih pojedinaca (npr. intelektualaca, umjetnika, književnika itd.) čiji javni nastupi nisu bili u skladu s partijskom ideologijom. Velika većina prozvanih bili su iz Srbije što su čelnici SK Srbije shvatili kao miješanje u njihove poslove. Također, zbog kritike Partije, smijenjeni su urednici tjednika „Danas“. Najveći pritisci partije nad medijima (osobito nad televizijom) bili su 1987. i 1988. godine.²⁹

Krajem 1980-ih godina sve se više raspravljalo o demokraciji i pluralizmu. Treba biti oprezan prilikom tumačenja riječi „demokracija“ unutar komunističke ideologije. Naime, oni koriste naziv „narodna ili socijalistička demokracija“, pa čak se pojavljuje u imenima država: Demokratska Federativna Jugoslavija, Njemačka Demokratska Republika, Demokratska Narodna Republika Koreja i slično. Takva demokracija ne podrazumijeva pluralizam niti obilježja poput slobode govora, već je riječ o ograničenoj demokraciji koja u teoriji dopušta slobodu govora, a u praksi vrši represiju na mišljenje i djelovanje različito od vladajuće stranke ili partije.

Sve rasprave podrazumijevale su reforme unutar socijalističkog samoupravljanja. Raspravljalo se o budućem uređenju Jugoslavije, demokratizaciji izbornog procesa i demokratizacije unutar SK. Tijekom tog razdoblja, pojedinac je imao tri tipa izbornog prava: „radno (kao sudionik udruženog rada), teritorijalno (kao stanovnik mjesne zajednice) i političko (kao član društveno-partijskih organizacija)“. Nije mogao svatko posjedovati sva tri prava. Primjerice, nezaposleni pojedinci nisu imali pravo na radno glasovanje. Svrha toga bila je dokaz legitimizacije vlasti čijim se sudjelovanjem u izbornom procesu podupirala legitimizacija vladajuće stranke i društveno-političkim sustavom. Tek su 1986. godine uvedene liste s više kandidata za određenu funkciju. Pluralizam se prvo pojavio u Sloveniji. Godine 1987. ljubljanski

---

²⁹Bilandžić, D. (1999.): str. 741.-746., Pauković, D. (2018.): str. 38.-42.,

časopis „Nova revija“ objavila je priloge slovenskog nacionalnog programa. Tadašnji partijski čelnik bio je M. Kučan. Za vrijeme tog razdoblja SKJ je promovirao bespartijski ili nestranački pluralizam. Smatrali su da se takav pluralizam mora razvijati unutar reformiranog Socijalističkog saveza unutar kojeg su svi ravnopravni (uključujući i sam SK). Filozof i akademik P. Vranicki iznio je tri opcije političkog pluralizma: zadržavanje državnog socijalizma koji stagnira, demokratizacija socijalističkih organizacija bez uvođenja višestranačja (za tu opciju se Vranicki opredijelio) te uvođenje pluralizma kroz višestranački sustav.³⁰

Pojava ekoloških pokreta prva je naznaka liberalizacije u Hrvatskoj. Oni su prvi iznosili različite ideje koje su uključivale i kritiku političkog sustava što se također može smatrati početkom pluralizma u Hrvatskoj. Početci ekoloških pokreta sežu od 1970-ih osnivanjem Ekološke sekcije u Savezu socijalističke omladine Hrvatske. Godine 1988. u Splitu započela je djelovati „Zelena akcija- Split“. Organizirano je čišćenje grada, gradske jezgre (osobito Dioklecijanove palače) te Marjan. U Zagrebu na Filozofskom fakultetu je 1989. godine održan Prvi ekološki sabor. Osnovan je Ekološki koordinacioni odbor i kasnije Savez zelenih Hrvatske. Službeni početak uvođenja višestranačja dogodio se 10. prosinca 1989. godine kada su dvanaest političkih stranaka i opozicijskih skupina prikupljali potpise za raspisivanje slobodnih izbora.³¹

U Zagrebu je službeno 1989. godine osnovano Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu (UJDI). Radi se o prvom političko-opozicijskom udruženju u Hrvatskoj. Glavni cilj inicijative bio je demokratsko preobraženje komunističke Jugoslavije, a temeljilo se na Praxisovoj filozofiji. Većina osnivača bili su profesori na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Predsjednik udruženja bio je B. Horvat, a predsjednik Izvršnog odbora bio je Ž. Puhovski. Prihvaćeni su Statut i Manifest unutar kojeg se navodi razlog osnivanja, a to je nepostojanje nikakve jugoslavenske demokratske inicijative. Pokušaj osnivanja u Zagrebu nije uspio zbog ocjene Republičkog sekretarijata unutarnjih poslova (RSUP) da UJDI nadilazi udruženje građana. U Beogradu se također nisu uspjeli registrirati, već su to učinili 1989. godine u Titogradu (današnjoj Podgorici). Unatoč zabranama, nastavili su djelovati kao ilegalna organizacija. D. Pauković smatra da nisu snosili nikakve posljedice zbog toga što su simpatizirali mnoge članove političkih struktura i jer su javno obznaneli da ih ne zanima vlast. Njihova

---

³⁰Pauković, D. (2018.): str. 45.-48., 64., 70. Marijan, D. (2017.): str. 95.

³¹ Pauković, D. (2018.): str. 55.-56., Bilandžić, D. (1999.): str. 767.

djelatnost temeljila se na pisanju programa, dokumenata (većinom su to bila saopćenja) i peticija. Smatrali su da nova dvodomna Ustavotvorna skupština treba donijeti novi ustav te da bi u Vijeću republika svaka republika trebala biti zastupljena na temelju načela jedan čovjek-jedan glas.³²

Tada su se počele osnovati prva opozicijska udruženja koja će kasnije postati političke stranke. To su Hrvatsko socijalno-liberalni savez (HSLŠ) i Hrvatska demokratska zajednica (HDZ). Osnivač HSLŠ-a bio je S. Goldstein. S. Goldstein želio je prvo pokrenuti opozicijski časopis koji bi naposljetku prerastao u političku organizaciju i onda u konačnici u političku stranku. Kako bi izbjegao represiju, nastojao je osnovati zagrebačku filijalu Slovenske demokratske zveze (SDZ), ali nije uspio. F. Tuđman također je u isto vrijeme osnovao političku organizaciju, pa čak je i razmatrao da djeluje zajedno sa S. Goldsteinom, ali to se ipak nije dogodilo. HSLŠ službeno je osnovan 21. veljače 1989. godine u Klubu sveučilišnih nastavnika u Zagrebu. Predsjednik Savjeta bio je S. Goldstein, a potpredsjednici bili su V. Gotovac i F. Zenko, dok je predsjednik izvršnog odbora bio Z. Lerotić, a potpredsjednik B. Kovačević. Kasnije je na čelo stranke došao D. Budiša. Srž njihove politike bio je liberalizam koji naglasak stavlja na preferencije pojedinca, parlamentarizam i višestranačje te su se zalagali za hrvatsko, pa i jugoslavensko, integriranje u Europu. Kao i ostale političke organizacije i oni su imali problema s registracijom, stoga su bili svedeni na diskusijski klub. Bez obzira na to, oni su djelovali na razne načine; primjerice, organizirali su razne humanitarne akcije za pomoć ugroženim građanima i vraćanje spomenika bana Jelačića. 24. ožujka 1990. godine promijenili su ime u Hrvatska socijalno-liberalna stranka.³³

Osnivač HDZ-a bio je F. Tuđman. HDZ je osnovan u prostoru Društva književnika Hrvatske 28. veljače 1989. Osnivačka skupština trebala je biti u hotelu Panorama, ali je zbog zabrane Gradskog sekretarijata premještena u prostor nogometnog kluba Borac u Staglišću (u Zagrebu). Što se tiče ideologije, HDZ je bio kombinacija starčevićanskog pravaštva, radićevskog seljaštva te hebrangovske i titoističke ljevice. I. Banac smatra da je HDZ bio spoj demokršćana, liberala, nacionalkomunista, integralnih nacionalista, socijalista, torijevaca, katolika i laicista. Time se htjelo postići jedinstvo nacije. Ključ uspjeha i popularnosti HDZ-a leži u poveznici s iseljeništvom. Godine 1987. F. Tuđman dobio je putovnicu i to je iskoristio za putovanje u

---

³² Pauković, D. (2018.): str. 56., 59.-60., Goldstein, I. (2008.): str. 632.-633., Marijan, D. (2017.): str. 157.-158.

³³ Pauković, D. (2018.): str. 75.-80., Bilandžić, D. (1999.): str. 767.

Kanadu i SAD kako bi se povezao i učvrstio veze s tamošnjim hrvatskim iseljenicima. Nakon što se vratio, odlučio je obnoviti Maticu hrvatsku. Isto tako, F. Tuđman odlučio je ojačati veze s Katoličkom crkvom. Često je bio u kontaktu s biskupom Đ. Kokšom te s nadbiskupom F. Kuharićem. Kao i HSLS izrazili su želju da se Hrvatska i SFRJ pridruži tadašnjoj Europskoj zajednici (EZ), odnosno današnjoj Europskoj uniji.³⁴

Godine 1989. SKJ nije funkcionirao. Na sjednicama su se uglavnom verbalno sporili S. Šušvar i S. Milošević te SK Slovenije i SK Srbije skupa sa SK Vojvodine. Da bi uspostavio prevlast u SKJ, Miloševiću je bio potreban (posljednji) XIV. kongres. Glavno pitanje tog kongresa bilo je treba li SK demokratski reformirati unutar socijalizma ili dozvoliti višestranačje. Nije bilo konsenzusa u pogledu odgovora na pitanje je li SK spreman za višestranačke izbore. S. Šušvar smatrao je da je XIV. kongres bio jedna od metoda „antibirokratske revolucije“. Milošević je nastojao izolirati Slovence tako da im onemogući povezivanje s Hrvatskom, Makedonijom i Bosnom i Hercegovinom jer je računao na podršku Kosova, Vojvodine i Crne Gore. Kongres se dogodio 20. siječnja 1990. godine. Na kongresu je zaključeno da je višestranačje neprihvatljivo. Umjesto toga, težilo se (ponajviše S. Milošević) jedinstvu i centralizmu Jugoslavije. SK Slovenije predložio je da se SKJ transformira u konfederalna udruženja neovisnih stranaka. Tražili su osudu srbijanske ekonomske blokade, a koja se događala jer je SK Slovenije spriječio antibirokratsku revoluciju u Ljubljani. Tijekom kongresa Miloševićeve pristaše su glasno pljeskali i zviždali kako bi ometali izlaganje slovenskih funkcionera. Zbog toga, SK Slovenije napustilo je kongres, a pridružila im se i većina članova SK Hrvatske. Opravdavali su se da se republičke i pokrajinske organizacije moraju konzultirati zbog novonastale situacije, jer se odluke o bilo kakvom tipu reforme ne mogu donositi bez prisutnosti svih jedinica SKJ.³⁵

Zbog toga se navedeni kongres SKJ smatra posljednjim, iako su ga SK BiH, Makedonije, Srbije i JNA završili u svibnju 1990. Tim događajem raspao se SKJ čime je omogućeno uvođenje višestranačnog političkog sustava te pluralizma. Također, navedeni događaj bio je šok za javnost koja je bila u strahu jer su smatrali da će sljedeća događanja biti neočekivana pa čak i opasna budući da Partije više nije bilo. S obzirom na događanja koja su slijedila (ratovi u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini), njihov strah bio je opravdan.

---

³⁴ Pauković, D. (2018.): str. 81-83., Bilandžić, D. (1999.): str. 770., Marijan, D. (2017.): str. 160.-161.

³⁵ Marijan, D. (2017.): str. 119.-123.

3. Programi prvih političkih organizacija i stranaka Republike Hrvatske

Mnogi kandidati djelovali su unutar organizacija ili udruženja. Organizacije i udruženja možemo podijeliti na socijalističke, ekološko-demokratske i paneuropske. Socijalističke organizacije i udruženja bila su: Socijalistički savez-savez socijalista Hrvatske (SS-SSH), Savez socijalističke omladine Hrvatske (SSOH) i Udruženje za jugoslavensko demokratsku inicijativu (UJDI). Oni su podrazumijevali da Hrvatska treba ostati u jugoslavenskoj državnoj zajednici. Ekološko-demokratske bile su: Autonomni demokratski savez Hrvatske (ADSH), Demokratska akcija Hrvatske (DAH), Hrvatski mirotvorni pokret (HMP), Zelena akcija Split (ZAS) te Zelena akcija Zagreb (ZAZ). Njihov fokus bili su demokratizacija i briga za okoliš. Paneuropske bile su: Društvo za jugoslavensko-evropsku suradnju (DJES), Radikalno udruženje za Sjedinjene Evropske Države (RUSED) i Savez građana za Ujedinjenu Evropu (SGUE). Smatrali su da se Hrvatska trebala što prije integrirati u EZ i u konačnici ujedinjenu Europu.

Socijalistički savez-savez socijalista Hrvatske (SS-SSH) bila je organizacija koja je zagovarala demokratski i samoupravni socijalizam. Cilj im je bio poboljšati životne uvjete građana. Protivili su se jednopartijskom sustavu i zalagali su se za slobodu govora, osnovna ljudska prava, slobodu vjeroispovijesti te demokratski izabranu vlast. Pozivajući se na AVNOJ i ZAVNOH zagovarali su jugoslavensku federaciju, podrazumijevajući Hrvatsku unutar nje, u kojoj će svi narodi biti ravnopravni i gdje će se poštivati pravo nacija za samoopredjeljenje i odcjepljenje. Samoupravljanje bi se ostvarilo, prema njihovim riječima, ustupanjem dionica radnicima tvrtki u kojima rade.³⁶ Savez socijalističke omladine Hrvatske (SSOH) druga je socijalistička politička organizacija. Fokus njihovog djelovanja bili su mladi, odnosno problemi mladih. U njihov program ulaze: poboljšanje i dostupnost obrazovanja, porezne olakšice i financijska potpora za dodatno obrazovanje, materijalnu i pravnu zaštitu nezaposlenih, stambena problematika, sloboda umjetničkog stvaralaštva i izražavanja, socijalna sigurnost, zaštita okoliša, sigurnost marginalnih grupa (npr. manjina i osobe s potrebnim potrebama) i slično. Slične stvari zagovarala je već spomenuta UJDI.³⁷

---

³⁶ „Građa“ (1990.): str. 664.-669., „Programi stranaka“ u *Hrvatski izbori '90*, travanj 1990.: str. 29.

³⁷ „Građa“ (1990.): str. 674.-677., 787.

ADSH protivio se samoupravnom socijalizmu, bilo kakvoj vrsti autoritarizma, materijalizmu, potrošačkom društvu i društvenom kolektivizmu. Odnosi prema prirodi, među spolovima i nasilje za njih su važne stvari. Zalagali su se za emancipacijski projekt. U to ulaze: ljudska prava i slobode, položaj žena, kritika društva, ekonomija, vjeroispovijest, politika itd. Posebno su istaknuli položaj žene, za koje smatraju da u teoriji jesu ravnopravne, a u praksi zapravo nisu, i toleranciju prema homoseksualcima. Kao i ZAZ, zalagali su se za osnivanje „Zelenog telefona“ kako bi povezali stručnjake, medije i građane s ciljem uspostave baze ekoloških podataka. DAH se zalagala za općenite demokratske postavke. To su: izlazak iz političke, gospodarske, kulturne i ostalih kriza, opća prava čovjeka koja se temelje na međunarodnim deklaracijama, pravna država, pluralizam, gospodarsku liberalizaciju i slobodu tiska. HMP osnovan je s ciljem izgradnje mira i demokratske slobode u Hrvatskoj. Pokret je utemeljen na temelju kršćanskih načela hrvatske i europske civilizacije. ZAS i ZAZ bile su organizacije koje su se bavile urbanim i općenitim problemom ekologije. Smatrali su da je za globalno djelovanje potrebno prvo lokalno djelovati. Lokalno djelovanje bilo bi potaknuto grupnim pritiskom (npr. demonstracijama, kampanjama raznih vrsta, protestima, peticijama itd).³⁸

DJES su u svom programu naveli da demokratizacijom Jugoslavije žele ostvariti jaču suradnju s ostalim europskim državama. Ta suradnja ostvarila bi se unutar gospodarskog, kulturnog, znanstvenog, političkog, društvenog i sličnog aspekta. Obećali su da će se truditi da Jugoslavija bude primljena u EZ i poticati će suradnju s ostalim europskim državama koje nisu članice EZ-e. Slične stvari zagovarali su RUSED i SGUE. Navode da je potrebno izbrisati granice među europskih država i stvoriti jedinstvenu državu (poput SAD-a).³⁹

3.1. Narodne i seljačke političke stranke

Narodne stranke bile su: Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), Hrvatska stranka (HS),⁴⁰ Hrvatski nezavisni demokrati (HND), Hrvatska proljeća (HP) i Hrvatska demokratska stranka (HDS), a seljačke stranke bile su Hrvatska seljačka stranka (HSS) i Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS). Od navedenih jedino se HSS referira na istoimenu stranke koja je

---

³⁸ Ibid., str. 676.-686., 687.-691., 739., 789.-793.

³⁹ Ibid., str. 692.-294., 755., 758.-759.

⁴⁰ Kasnije promjenila naziv u Hrvatska katolička stranka (HKS).

nastale ranije,⁴¹ dok su ostale novonastale. Najpopularnije od navedenih bile su HDZ i HSS . Na čelu HDZ bio je njezin osnivač, F. Tuđman, na čelu HSS-a I. Z. Čičak.⁴²

Navedene stranke zalagale su se za poštivanje demokratskih načela, ljudskih prava i prava nacionalnih manjina. Pod pojmom demokratskih načela misli se na slobodno izjašnjavanje mišljenja, osiguranje slobode bez obzira na rasu, nacionalnost, vjeroispovijesti i slično. Isto tako, istaknuta je pripadnost Hrvatske zapadno-europskoj civilizaciji. HSS podrazumijeva sintagmu „Vjera u boga“, ali se nisu zalagali za klerikalizaciju stranke, već su prihvaćali i tolerirali ateiste.⁴³ Zagovaralo se parlamentarno uređenje te trodiobna vlast. HDZ je, u svom programu, 10. točku isključivo posvetio ženama navodeći da je žena ravnopravna u pogledu uloge u obitelji, odgoju, slobodnom izboru zanimanja te da će se zalagati za posebnu zakonsku regulativu kako bi se ujednačile prava i obveze zaposlene žene i domaćice. HND-ov program daje posebnu pažnju demokratskoj kulturi te ističe slobodu medija te zaštitu prava kako pojedinaca tako i svake nacionalne zajednice i manjine. U programu HP-a stoje općenite odredbe da je Hrvatska država prava, pravednosti i slobodnih građana.⁴⁴

Sve stranke zalagale su se za tržišnu ekonomiju, dok se jedino HDZ zalagao za socijalno-tržišnu ekonomiju.⁴⁵ Potiče se ulaganje u privatni sektor, odnosno privatno poduzetništvo, denacionalizacija, privatizacija, suzbijanje inflacije te sve stranke ističu nužnost razvoja poljoprivrede i sela. Smatrali su da se privatno vlasništvo može ograničiti Ustavom. Zagovarali su slobodno i otvoreno tržište, gospodarsku stabilnost (rastom zaposlenosti), uspješno poduzetništvo i društvenu te radnu sigurnost. HND su treći stavak svog programa posvetili denacionalizaciji i privatizaciji. Zbog „greški u prošlosti“ smatrali su da je potrebno vratiti svu nacionaliziranu imovinu na temelju naturalnog povrata gdje je moguće, a gdje nije, predložili su tržišnu naknadu koja bi se financirala iz državnog proračuna, tj. od prihoda privatizacije, državnim obveznicama ili prodajom državnih koncesija. Također, zalagali su se za ubrzanu privatizaciju kako bi ekonomija što prije poprimila tržišne karakteristike i kako bi se država što manje miješala u poslovne i investicijske politike. Uz denacionalizaciju i privatizaciju, smatrali

---

⁴¹ HSS je nastala 1904. godine pod imenom Hrvatska pučka seljačka stranka. Može se reći da je 1990. godine došlo do domovinske obnove navedene stranke.

⁴² U to vrijeme HSS je imao više frakcija. Najdominantnija bila je frakcija I. Z. Čička.

⁴³ Milardović, A. (1997.): str. 143.

⁴⁴ Ibid., str. 46.-47., 69., 75.-76., 143.,149.

⁴⁵ Misli se na tržišno gospodarstvo koje se temelji na načelu društvene solidarnosti.

su da je za tržišnu ekonomiju potrebno i funkcioniranje institucija. HSS u pogledu privatizacije navodi da je velika poduzeća potrebno pretvoriti u dioničarska društva, a javna poduzeća staviti pod strogi nadzor. HRSS se zalagala za energetska neovisnost Hrvatske.⁴⁶

HS se zalagala za minimalne iznose plaće od 300, socijalne zaštite od 200, dječjeg doplatka od 100 te stipendije od 200 američkih dolara. Isto tako, eksplicitno su naveli da će omogućiti slobodan i neograničeni protok (transfer i retransfer) stranog kapitala i financijske transakcije. HDZ je inicirao osnivanje Hrvatskog dioničkog društva (HDD) *Domovina*. Radi se o inicijativi čiji je cilj bio pomoć „gospodarskim inicijativama, poticanje suradnje s iseljeništvom i stvaranje materijalne osnovice za rad“.⁴⁷ Za HSS glavni gospodarski cilj bio je razvoj poljoprivrede. Smatrali su da će poljoprivreda omogućiti razvoj uslužnih djelatnosti, turizma te intelektualnih usluga. Srž poljoprivrednog gospodarstva je obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo koje ostvaruje dohodak svojim članovima i zajednicama čime se osigurava društvena stabilnost. HSS je obnovio organizaciju *Gospodarska sloga* kojom su nastojali podupirati razna udruživanja poljoprivrednika.⁴⁸

Socijalna politika zauzima važno mjesto u programima stranaka. Smatrali su da država mora osigurati i poboljšati zakonodavstvo u pogledu stambenih, poreznih, zdravstvenih, mirovinskih i ostalih aspekata. Sve navedeno vrijedi za sve nacionalnosti u Republici Hrvatskoj. Temelj socijalne politike je solidarnost prema svim društvenim slojevima čiji je cilj osigurati dostojanstven život. U HDZ-ovom programu posebno su istaknute točke o brizi za umirovljenike, zdravstvo, demografiju i obitelj. Zapisano je da će se HDZ zalagati za potrebe starijih građana te će razvijati odgovorni međugeneracijski odnos mladih i starih. Što se tiče zdravstva, zalagali su se za zdravstvo koje se temelji na načelu uzajamne solidarnosti, zdravstveno osiguranje svim građanima te za najbolju moguću njegu za sve. Obecavali su da će se ostvariti uvjeti za povratak hrvatskih iseljenika i zaštitu obitelji i roditeljstva. HS u svom programu navodi potrebu roditelja, države i Crkve da financiraju sigurnost djece. Za razliku od ostalih političkih stranki, zalagali su se za mirovinski i radni staž majki te sprječavanje odljev mozгова tako da se osigura poseban rad s nadarenom djecom. Kao i HDZ, HDS posvetila je veliku pažnju demografiji. Naveli su da je rađanje i odgoj djece vrlo važno za SR Hrvatsku.

⁴⁶ Milardović, A. (1997.): str. 50.-51., 62.-63., 65., 70.-71., 153., „Građa“ (1990.), str. 714.

⁴⁷ Knežević, D. (2015.): str. 63.

⁴⁸ Milardović, A. (1997.): str. 60., 64., 153.-154.,

Veliki problem nataliteta vezali su uz iseljavanje. Kao rješenje navode povezivanje s iseljeništvom i u konačnici stvaranje mogućnosti za povratak iseljenih Hrvata.⁴⁹

Odgaj i obrazovanje igraju važnu ulogu u programima narodnih političkih stranaka. Općenito se navodi da će se poticati razvoj i obrazovanje stanovnika kao i znanstveno-obrazovnih ustanova. HDZ ističe važnost domoljubnog odgajanja što uključuje dobro poznavanje hrvatske povijesti i kulture. Navedeno je da će se voditi briga o nadarenim pojedincima i da će se poticati otvaranje privatnih crkvenih škola. Nastojat će se osigurati pedagošku slobodu, očuvati i izgrađivati kulturno nasljeđe te unaprijediti kulturne djelatnosti u svim regijama tako što će se poticati osnivanje raznih kulturno-umjetničkih društava. Devetnaesta točka posvećena je isključivo sportu. Potiče se bavljenje profesionalnim i amaterskim sportom te se ističe važna uloga sporta u povezivanju naroda. Spominjan je i razvoj znanosti. HS navodi da je nadarenim učenicima potrebno osigurati financijska sredstva iz proračuna, istaknuli su problem negativne selekcije u visokom obrazovanju te se zalagali su se za ponovnu selekciju profesora i nastavnika. Isto tako, zalagali su se za različito obrazovanje svih razina za stanovnike različitih svjetonazora te za izvođenje nastave nacionalnih manjina na njihovom materinskom jeziku. HND ističe važnost ulaganja u znanosti zbog međunarodnog povezivanja i gospodarskog razvoja. Zalagali su se da ulaganja u znanost budu veća od 1% BDP-a.⁵⁰

U programima narodnih političkih stranaka valja još spomenuti vanjsku politiku. Sve stranke zalagale su se za samostalnu i suverenu politiku hrvatske države te dobre odnose sa susjednim državama. HDZ, HND i HSS naveli su da će nastojati Hrvatsku učlaniti u Vijeće Europe, a onda u EZ te ostale regionalne asocijacije. Također, nastojale su ojačati kontakte u državama u kojima žive Hrvati kao nacionalne manjine. Kao i u programu HS-a, posebno se isticala buduća suradnja s ostalim hrvatskim i međunarodnim političkim strankama demokršćanskog svjetonazora. HND se obvezao na vođenje vanjske politike na temelju UN-ove povelje i sličnim međunarodnim dokumentima. Podržavali su cjelovitu Bosnu i Hercegovinu.⁵¹

---

⁴⁹ Milardović, A. (1997.): str. 47.-48., 52.-53., 56., 61., 72., „Građa“ (1990.), str. 695.-698.

⁵⁰ Milardović, A. (1997.): str. 48.-50., 54.,61.-62., 73.-74.

⁵¹ Ibid, str. 62., 72.-73.

Iz navedenog može se vidjeti da programi narodnih i seljačkih političkih stranki imaju mnogo poveznica. Vrlo sličan sadržaj programa političkih narodnih stranaka vidi se u ljudskim pravima, gospodarstvu, obrazovanju, vanjskoj politici i slično. Ono što ih razlikuje je isticanje određenih stavki iz navedenih kategorija. HDZ je naglašavao demografiju i hrvatsko iseljništvo, HND institucionalnu demokratizaciju, denacionalizaciju i privatizaciju, HS je naveo konkretne reforme u svom programu (npr. navode točan iznos plaća i mirovina) i posebnu pažnju posvetili su Crkvi, dok se HSS uvelike oslanjao na vlastitu povijest, odnosno tradiciju i fokus svog programa stavljao je na seljake i radnike.

3.2. Konzervativne, demokršćanske političke stranke i radikalna politička stranka

Konzervativne stranke bile su Hrvatska nacional-demokratska liga (HNDL), Hrvatska konzervativna stranka (HKS) i Građanska stranka (GS). Demokršćanske stranke bile su: Demokratsko kršćanska stranka (DKS), Kršćanska narodna stranka (KNS) i Hrvatska kršćansko demokratska stranka (HKDS). Radikalna politička stranka bila je Hrvatska stranka prava (HSP).

Poštivanje ljudskih prava temelj je programa svih navedenih stranaka. U to ulazi: univerzalnost ljudskih prava, poštovanje i dostojanstvo svake osobe neovisno o njezinoj vjeroispovijesti, jeziku, naciji, rasi, zanimanju i slično. HNDL ističe građansku ravnopravnost i jednakost u pogledu prava i obveza unutar same zajednice. Poštivanje prava pojedinca smatraju nužnim jer bez toga se ne mogu ostvariti ciljevi zajednice, tj. Hrvatske. HKS ističe konzervativna načela koja podrazumijevaju: povijesnu utvrđenost, kulturnu determiniranost, jedinstvo različitosti, slobodu, institucionalizam, hijerarhija vrijednosti i slično.⁵²

Socijalno-tržišno gospodarstvo, poticanje poduzetništva, stimulacija sposobnog i odgovornog rada i poduzetništva, rast zaposlenosti i smanjenje nezaposlenosti, privatizacija i denacionalizacija temeljna su gospodarska obilježja programa navedenih političkih stranki. HKS se zalagala za monetarnu i bankovnu neovisnost te su smatrali da je djelotvorna fiskalna i kreditna politika ključ uspjeha za ostvarivanje gospodarske učinkovitosti. Protivili su se stupnjevitom oporezivanju i zalagali su se za investiranje u domaću prehrambenu industriju. HKDS kao i većina narodnih stranaka vide poljoprivredu kao temelj gospodarskog razvoja. Smatrali su da je potrebno osigurati financijska sredstva za seosku infrastrukturu (npr. putevi,

---

⁵² Milardović, A. (1997.): str. 78.-79., 81., 87., 128.-130., 160.-166

oprema, prijevozna sredstva i slično), stimulirati osnivanje seljačkih udruga te stručno obrazovati seljake. Isto tako, veliku važnost zauzima rad i uvjeti za rad. Između ostalog, zapisano je da se radnici mogu udružiti u sindikate i da je potrebno kontrolirati radne uvjete te jamčiti slobodno vrijeme. HSP je zagovarao razvoj tradicionalnih hrvatskih gospodarskih djelatnosti poput turizma, brodogradnje, petrokemije, poljoprivrede i slično. Protivili su se ograničenju zemljišta koje posjeduje zemljoradnik.⁵³

Socijalna politika važna je tema za konzervativne, demokršćanske i radikalne političke stranke. Zalagali su se za pronatalitetne politike, pomoć najugroženijima i nemoćnima te solidarnost zajednice. Sve navedene stranke važnu ulogu vide u instituciji obitelji. Uz sve navedeno, zanimljivo je da se HKS protivi davanju političkog azila stranim državljanima, osim u posebnim situacijama. Vrlo su im važne reforme poput posebnih dohodaka majkama s četiri i više djece, priznavanje radnog i mirovinskog staža majkama odgojiteljicama te „uzgoj mladeži sukladno autohtonim kulturnim vrijednostima, uz otvorenost prema izvanjskim kulturnim dosezima“.⁵⁴ HKS i HKDS jedini su eksplicitno izdvojili stavke o zdravstvu. Smatraju da zdravlje nije samo stvar odgovornosti pojedinca, već i cjelokupne zajednice. Protivili su se autonomnom određivanju zdravstvenih parametara i nastojali su staviti fokus na instituciju obiteljskog liječnika kao temelj zdravstvenog sustava. U programu HKDU piše da svi građani u Hrvatskoj imaju pravo na zdravstvenu zaštitu bez obzira na rasu, vjeroispovijest, spol itd. Također, uzimaju u obzir i odgovornost pojedinaca i roditelja u očuvanju vlastitog zdravlja i zdravlja djece. Spominju i odgovornost poslodavca, a koja se očituje u osiguravanju radnih uvjeta.⁵⁵

Odgoy i obrazovanje najvažnije su teme u programima navedenih stranaka. U to ulazi ulaganje u znanost i istraživanje, poboljšanje statusa učitelja, nastavnika i profesora te očuvanje kulturne baštine. HNDL protivio se znanstvenom amaterizmu i isticao je važnost prosvjetnog zanimanja. Tvrdili su da su prosvjetni rad i školstvo u katastrofalnom stanju te da su korjenite promjene nužne. U programu HKS-a napisano je da je bavljenje znanošću u interesu cijele zajednice, da je potrebno očuvati hrvatsku umjetničku baštinu i uspostaviti obrazovni sustav koji se temelji na očuvanju tradicionalnih kulturnih vrijednosti. HKDS vidi obrazovanje kao ono što

---

⁵³ Ibid, str. 86-87., 136.-139., 156., 161.-163., 168.-169.

⁵⁴ Ibid., 86.

⁵⁵ Ibid., 80., 87., 110.-112., 116.-112., 131.-133., 139.-140., 156.-157., 160.-161.

omogućuje samostalan razvoj sposobnosti ljudi. U svom programu promoviraju cjeloživotno obrazovanje, raznovrsni školski sustav te rad s nadarenim učenicima. HKDS ističe slobodu umjetničkog izražavanja kao bitno obrazovno i političko obilježje.⁵⁶

U većini programa isticala se važnost povezanosti inozemnih stranaka istog ili sličnog svjetonazora i održavanje dobrih odnosa sa susjednim državama. Sve stranke protivile se bilo kakvoj (pa i konfederalnoj) zajednici s bivšim jugoslavenskim republikama. HKS se protivio prisustvu strane vojske, ali je podržavala vojna savezništva. HKDS zalagao se za suradnju Republike Hrvatske s državama Srednje Europe te državama u kojima živi hrvatska nacionalna manjina. Ključna stavka vanjske politike HKDS-e i radikalnih stranki je jača povezanost s Bosnom i Hercegovinom.⁵⁷ GS se zalagala za poseban odnos s NATO-om.

Sve stranke podrazumijevale su kršćanski svjetonazor i moralna načela i preferirali su socijalno državno uređenje. Više su se fokusirali na zajednicu nego na pojedinca, iako nisu zapostavljali prava pojedinaca. Podrazumijevali su osnovna ljudska prava, ulaganje u domaće gospodarstvo, razne vrste stimulacije za pronatalitetnu politiku i religijske nastavne predmete. No, u navedenim programima ima netočnih činjenica i zanimljivih prijedloga koje je potrebno spomenuti. U programu HSP-a piše netočan podatak da je HSP najstarija hrvatska politička stranka. Najstarija hrvatska politička stranka bila je Ilirska, odnosno Narodna stranka. Pretpostavljam da su pisci HSP-ovog programa misli na prvu hrvatsku političku stranku koja se zalagala za neovisnost Hrvatske. Kao kontroverznu točku u programima izdvojio bih HKS-ovu točku o vraćanju smrtne kazne i zabrani kupovine nekretnina stranim državljanima.⁵⁸

3.3. Liberalna i socijaldemokratske političke stranke

Jedina liberalna stranka bila je Hrvatsko socijalno-liberalna stranka (HSLŠ), a socijaldemokratske stranke bile su: Savez komunista Hrvatske-Stranka demokratskih promjena (SKH-SDP) i Socijaldemokratska stranka Hrvatske (SDŠH). Kasnije (30. travnja 1994. godine) su se SKH SDP i SDŠH udružili u Socijaldemokratsku partiju Hrvatske (SDP). Čelnik HSLŠ-a bio je S. Goldstein, a nakon njega D. Budiša, SKH-SDP-a i kasnije SDP-a bio je Ivica Račan, dok je SDŠH-a čelnik bio Antun Vujić.

---

⁵⁶ Ibid., str. 81., 85., 112.-116., 134.-135., 140., 161.

⁵⁷ Ibid., str. 86.-87., 141., 165.

⁵⁸ Ibid., str. 87., 158.

Kao i ostale političke stranke, liberalna i socijaldemokratske podrazumijevaju temeljna ljudska prava. Ono što ih razlikuje od ostalih političkih stranaka je isticanje prava i ravnopravnost nacionalnih manjina. U programu HSLS-a najvažnije obilježje je sloboda pojedinaca. Smatraju slobodu i jednakost temeljnim vrijednostima za ostvarenje ljudskih prava; država bi trebala osigurati da svatko zasebno ima pravo izabrati osnovnu zdravstvenu i socijalnu zaštitu te pravo na obrazovanje. Za razliku od HSLS-a, SKH-SDP ima slična obilježja samo što oni gledaju ljudska prava na kolektivnoj razini. Umjesto pojma pojedinac koriste pojmove narod, građani i zajednica. Protive se međunacionalnoj diskriminaciji i zalagali su se za ravnopravnost naroda. Zanimljivo je da u njihovom programu stoji da gledaju Hrvatsku kao nacionalnu državu hrvatskog, srpskog i ostalih naroda.⁵⁹ Pretpostavimo da su to napisali zato što su računali na glasove srpske nacionalne manjine i zbog srpskih članova stranke. U SKH-SDP-ovom programu stoji da prihvaćaju slobodu i ravnopravnost svih religija, spolova (osobito su se zalagali za zastupljenost žena u politici) te zaštitu starijih osoba (npr. povećanjem broja domova umirovljenika), roditeljstva (npr. za partnersko roditeljstvo koje podrazumijeva sudjelovanje muškaraca i žena u podizanju djece) i obitelji općenito.⁶⁰

Zapošljavanje, gospodarski i regionalni razvoj, blagostanje, poštivanje prava radnika te zaštita radnika glavna su obilježja programa liberalne i socijalnih stranaka u pogledu gospodarstva. HSLS kao liberali zagovarali su razvoj privatnog poduzetništva. Smatrali su da je potrebno ostvariti maksimalnu privatizaciju javnih poduzeća izuzev elektroprivrede, telekomunikacije, pošte, željeznice itd. Ono što ih razlikuje od ostalih stranaka je dopuštenje ulaska stranog kapitala kako bi domaći proizvođači stvarali što kvalitetnije proizvode. Zbog ograničenosti hrvatskog tržišta, iznijeli su da je potrebno donijeti i primjenjivati anti-monopolske zakone. SKH-SDP u svom programu istaknuli su mješovitu privredu i poduzetništvo i uključivanje u europsko tržište kroz razne organizacije (npr. EFTA). Umjesto privatizacije, zagovarali su preobrazbu društvenog vlasništva. U njihovom programu bilo je napisano da bi građani putem dionica mogli kupiti državna poduzeća. Također, zalagali su se za financijsku pomoć nerazvijenim republikama i SAP Kosovo. Isto tako, zalagali su se za sindikalnu aktivnost (pa čak i unutar stranke) te aktivnost članova stranke u sindikatima. Smatrali su da se privatizacija loše provodila jer se manji broj ljudi obogatio na račun onih koji su uložili svoj rad

---

⁵⁹ To su preuzeli iz Ustava SR Hrvatske iz 1974. godine.

⁶⁰ Milardović, A. (1997.): str. 90., 93., 193., 196.

u javna poduzeća. Kao alternativu predložili su da se dionice podijele svim punoljetnim građanima. Isto tako, isticali su važnost regionalnog razvoja, poreznu politiku kojom bi se omogućila stabilizacija gospodarske aktivnosti i preraspodjela dohotka za učinkovitu socijalnu politiku.⁶¹

Društvena solidarnost i skrb važne su teme liberalnih i socijaldemokratskih političkih stranaka. HSLŠ navodi da je svaki pojedinac odgovoran za sebe i svoju sigurnost, a da država mora zaštititi i skrbiti one koji to ne mogu sami učiniti (npr. djeca, starci, invalidi itd.). Društvena zaštita očituje se na pravo minimalnog prihoda, zdravstvenu zaštitu, zaštitu djece i mladih u pogledu zapošljavanja (zalagali su se da se djeca od 16. godine imaju pravo zaposliti), domovinsku mirovinu, tj. minimalni dohodak za one koji nemaju nikakvih sredstava za život. Po uzoru na Sjedinjene Američke Države, zalagali su se za porezno rasterećenje tvrtki koje podupiru neprofitabilne i nevladine organizacije i udruge. SDSH ističe da Hrvatska mora biti socijalna država unutar koje ne smije biti privilegiranih niti bogatih koji to postaju na temelju rada drugih.⁶²

Obilježja obrazovanja, znanosti i kulture slična su s programima ostalih političkih stranaka. Unutar tih obilježja ulaze: dostupnost obrazovanja, ravnopravnost u obrazovanju, sloboda, razvijanje kulturnog identiteta i kvalitetno znanstveno istraživanje. SKH-SDP se zalagao za investiranje u ljudski potencijal i izdvajanje 5% BDP-a za obrazovanje. Smatrali su da obrazovanje mora biti svima dostupno i da država mora financirati troškove osnovnoškolskog obrazovanja. U HSLŠ-ovom programu istaknuto je da je znanost pokretačka snaga društvenog razvoja. Smatrali su da je znanost potrebno financirati iz državnog fonda. Nedostatak sredstava za znanstvena istraživanja vide u slabom državnom ulaganju u znanost te navode da bi se integracijom Hrvatske u europska udruženja (poput tadašnje EZ) stvari mogle poboljšati.⁶³

Nijedna od navedenih stranaka ne isključuje opciju ostanka u jugoslavenskoj državnoj zajednici. Kao nužan uvjet za ostanak SR Hrvatske u Jugoslaviji navode konfederalno državno uređenje. S druge strane, nisu kategorički zagovarali ostanak SR Hrvatske u jugoslavenskoj državnoj zajednici. Puno boljom opcijom smatrali su povezivanje SR Hrvatske s organizacijama

---

⁶¹ Ibid., str. 97.-101., 191.-193.

⁶² Ibid., str. 93., 101.-102., 196.-197.

⁶³ Ibid., str. 102.-103., „Građa“ (1990.): str. 639. i 640.

poput EZ, UN i NATO savezom. Članovi HSLS-a smatraju da glavni cilj hrvatske vanjske politike mora biti djelovanje u međunarodnim organizacijama kako bi dokazala da je demokratska država koja poštuje prava svih svojih građana. U sklopu vanjske politike podrazumijevali su bolju povezanost s dijasporom.⁶⁴

Liberalna i socijaldemokratske stranke razlikuju se od ostalih političkih stranaka po tomu što se više posvećuju pojedincima i imaju manjak nacionalističkih obilježja. Fokus socijaldemokratskog programa su sloboda općenito, zaštita nacionalnih manjina i jednakopravnost među građanima. Egalitarizam i društvena solidarnost njihova glavna su obilježja društvenog i gospodarskog aspekta socijaldemokratskih stranaka. HSLS-u su važniji privatizacija, kapitalizam, ljudska prava i odgovornost pojedinaca. Ono što liberalnu i socijaldemokratske političke stranke povezuje, a razlikuje od ostalih stranaka, je razmatranje mogućnosti ostanka u (konfederalnoj) Jugoslaviji.

3.4. Regionalističke, regionalne, manjinske i ostale političke stranke

Regionalističke stranke bile su Istarski demokratski sabor (IDS) i Dalmatinska akcija (DA), a regionalne bile su Istarska pučka stranka (IPS), Riječki demokratski savez (RDS) i Stranka nezavisne demokracije-Rijeka (SND). Manjinske stranke bile su Srpska narodna stranka (SNS), Demokratski savez Albanaca Hrvatske (DSAH) i Muslimanska demokratska stranka (MDS). Ostale stranke bile su: Zelena zajednica (ZZ), Savez zelenih Hrvatske (SZH), Stranka Jugoslavena (SJ) i Jugoslavenska samostalna demokratska stranka (JSDS). Od spomenutih političkih stranaka valja napomenuti čelnika SDS-a J. Raškovića koji je igrao važnu ulogu kao predstavnik najbrojnije nacionalne manjine u Hrvatskoj.

Regionalističke političke stranke zalagale su se za gospodarske i političke autonomnosti. Kao glavni argument naveli su negativno povijesno iskustvo u pogledu tretmana prijašnjih država (npr. Venecije, SFRJ itd), a koje je rezultiralo masovnim iseljavanjem stanovnika Istre.⁶⁵ IDS je gledao teritorij Istre kao zasebnu jedinicu koja se prostire kroz tadašnje (a i današnje) hrvatske i slovenske teritorije. Svoje članove okupljala je na temelju načela zavičajnosti, ali nisu isključivali druge građane koji bi prihvatili njihov program. Podrazumijevao je i načela

---

⁶⁴ Milardović, A. (1997.): str. 92., 95.-96., 190.-191.

⁶⁵ Navode da su uzroci iseljavanja bili više nacionalistički nego ekonomski.

europskog humanizma i liberalizma te višestranački politički sustav. IDS-ov program isticao se po točkama o dvojezičnosti. Zalagali su se za uporabu hrvatskog ili slovenskog jezika u javnom životu i talijanskog u visokom obrazovanju te uvođenje talijanskog jezika kao obveznog predmeta u svim školama. U pogledu ekonomije, zalagali su se za izgradnju prometne infrastrukture za povezivanje Istre, otoka i autoceste Dragonja-Pula. DA se protivi bilo kakvom centralizmu i zalagala se za osnivanje regionalnog tijela i teritorijalnu posebnost Dalmacije zbog specifičnosti njezine povijesti i kulture. Tako su se trebali razvijati krajevi poput Dalmatinske zagore. Nisu zagovarali nikakvu državnu zajednicu balkanskih država. Za dominantne gospodarske djelatnosti naveli su: turizam, brodogradnja, ribarstvo, uzgoj morskih organizama i slično. Kako bi navedene djelatnosti što bolje funkcionirale, smatrali su da je potrebno ulagati u pomorske plovne puteve.⁶⁶

Regionalne političke stranke ističu posebnost određenih dijelova neke države. Njihovi programi odnose se samo na dijelove određene države. IPS je bila stranka koju su osnovali Hrvati iz Istre nastojeći ostvariti napredak vlastitog zavičaja. Unatoč činjenici da su stranku osnovali Hrvati, u svom programu, istaknuli su da će na temelju načelu uzajamnosti čuvati dobre odnose s Talijanima koji žive u Istri kao i s ostalim nacionalnim manjinama. Zbog dobrog geografskog položaja i izvorne istarske kulture smatrali su da će gospodarsko blagostanje biti lako ostvareno. RIDS i SND bile su političke stranke koje su predstavljale stanovnike Rijeke, Hrvatskog primorja, Gorskog kotara, Kvarnera i otoka. Srž svih triju navedenih programa regionalnih političkih stranki bila je policentričnost u pogledu razvoja Hrvatske i Jugoslavije. Navode Švedsku kao primjer gospodarski uspješne države. Glavni cilj bio im je rješavanje problema „malog čovjeka“. Smatrali su da je potrebno premjestiti državne institucije koje se bave pomorstvom u Rijeku i zalagali su se za učlanjenje Rijeke u regionalnu asocijaciju „Alpe-Jadran“. SND se zalagao za uvođenje vjerskih blagdana (npr. Božić i Uskrs), razvoj ekološke kulture, ukidanje smrtne kazne, rad KUD-a i svih društveno-sportskih djelatnosti te integraciju SFRJ i Hrvatske u EZ.⁶⁷

SNS na početku svog programa izrazila je nepovjerenje prema ostalim političkim strankama navodeći da su svi kandidati pod kontrolom političke stranke koju predstavljaju. Zbog

---

⁶⁶ „Građa“ (1990.): str. 743.-747., Milardović, A. (1997.): str. 254.-258.

⁶⁷ „Građa“ (1990.): str. 742.-743., 784.-787., Milardović, A. (1997.): str. 245.

toga su naveli da će sudjelovati u suzbijanju jednopartijskog monopola i uvođenju višestranačkog političkog sustava. To im je ujedno i glavni cilj. Kao glavni problem uspostave višestranačkog političkog sustava vidjeli su kroatocentristički etnomonizam. Kao suprotnost etnomonizmu, sebe su nazivali univerzalnom demokratskom strankom. Smatrali su da je potrebno uvesti i stimulirati slobodno poduzetništvo i tržišno gospodarstvo. Smatrali su da je nužno razvijati (zaostale) krajeve u kojem Srbi čine većinsko stanovništvo i da administrativna podjela SR Hrvatske ne ide u korist srpskom stanovništvu. Što se tiče obrazovanja, smatrali su da svaka nacionalna manjina mora imati pravo na obrazovanje na vlastitom materinjem jeziku. DSAH je zagovarao slične stvari. Smatrali su da suverenitet Hrvata implicira suverenitet nacionalnih manjina. Nadali su se da će se SR Hrvatska na Saveznoj razini zalagati za veću autonomiju Kosova. Unatoč imenu, MDS ne ovisi ni o kakvim vjerskim zajednicama, već su se zalagali za vjersku toleranciju. Radi se o stranci Bošnjaka koji su se u to vrijeme nazivali Muslimani. Glavni cilj bio im je što bolja suradnja Bošnjaka s ostalim narodima u Jugoslaviji, očuvanje AVNOJ-evskih granica i muslimanske spomeničke baštine.⁶⁸

U programu ZZ stoji da se radi o zajednici koja nadilazi političku stranku. Cilj im je bio okupiti što više ekološki svjesnih pojedinaca i nije im bilo važno kojim političkim strankama pripadaju navedeni pojedinci. Kao što samo ime nalaže, glavni cilj im je zaštita prirode kroz sve ljudske djelatnosti. Zato su se zalagali za uporabu obnovljivih izvora energije, štednju energije te gospodarski razvoj koji uzima u obzir ekološke probleme (poput zagađenost vode, ozonske rupe, životinjski svijet i slično). Glavni cilj SZH bio je povezati ljude koji nastoje očuvati okoliš i promijeniti odnos između čovjeka i okoliša. Navode da je potrebno gledati probleme eko-sustava na globalnoj razini i razviti međugeneracijsku solidarnost u pogledu eko-sustava. Da bi se to postiglo, smatrali su da je potrebno smanjiti iracionalno iskorištavanje prirodnih izvora i zagađenje otpadom. Kako bi uspjeli u tome, istaknuli su da je potrebno deideologizirati društvo.⁶⁹

JSDS bila je stranka koja je predstavljala Hrvate, Srbe i ostale nacionalne manjine u Hrvatskoj i Jugoslaviji pod pretpostavkom da i dalje prihvaćaju jugoslavenstvo. Prema njihovim riječima, raspadom SKJ nastale su nacionalne stranke što je uzrokovalo formiranje JSDS. Dakle,

---

⁶⁸ „Građa“ (1990.): str.774.-781., 691.-692., Programi stranaka“ u *Hrvatski izbori '90*, (1990.): str. 28.

⁶⁹ „Građa“ (1990.): str. 759.-762., Milardović, A. (1997.): str. 282.-283.

JSDS nastojala je preuzeti ulogu SKJ. U njihovom programu napisano je da im je jedan od ciljeva vratiti međunacionalnu arbitrarnost u Jugoslaviji te promicati bratstvo i jedinstvo. Smatrali su da Jugoslavija treba biti federativna, socijalistička i demokratska. Posebno ističu prava i ravnopravnost srpskog naroda u Hrvatskoj. Pravna i politička obilježja JSDS-a temelje se na odlukama AVNOJ-a, ZAVNOH-a i ZAVNOBiH-a. Kao i ostale stranke prihvaćale su pluralizam, višestranačje, osnovna ljudska prava i tržišno gospodarstvo. Zalagali su se za upotrebu hrvatsko-srpskog ili srpsko-hrvatskog jezika te podjednaku uporabu latinice i ćirilice. Kao i SDS zalagali su se za drugačiju administrativnu podjelu SR Hrvatske jer, prema njihovim pogledima, tadašnja administrativna podjela nije išla u prilog srpskoj nacionalnoj manjini. SJ se zalagala za jaču političku, kulturnu i gospodarsku integraciju regija unutar jugoslavenskog teritorija te u konačnici integraciju s ostalim europskim državama. Podrazumijevala je demokratski uređenu Jugoslaviju.⁷⁰

---

⁷⁰ „Građa“ (1990.): str. 747.-751., 783.-784.

4. Predizborna kampanja i prvi parlamentarni izbori

Od početka formiranja Komunističke Jugoslavije medije je kontrolirala Partija. To znači da su vijesti i događanja prikazani kao dio partijske propagande. Što god nije bilo odobreno od strane Partije, bilo je sankcionirano i cenzurirano. Mediji su, dakle, bili sredstvo za kontroliranje stanovništva i održavanje Partije na vlasti. Partijsko glasilo bilo je *Komunist*, a popularne novine bile su *Vjesnik* (u Hrvatskoj), *Borba* i *Politika* (u Srbiji). Svaka republika imala je vlastitu radijsko-televizijsku kuću koja se nazivala po glavnom gradu republike. Tijekom 1980-ih većina novinara bila je povezana s komunističkim funkcionerima. Osim što su neki bili u srodstvu s istima, drugi su se obrazovali na partijskim fakultetima. Radi se o fakultetima političkih znanosti za koje D. Marijan smatra da su bili manje kritični od filozofskih fakulteta. Referira se na novinarku i književnicu S. Drakulić koja je spomenula da nije poznavala niti jednog novinara koji se bavio unutrašnjim politikama Komunističke Jugoslavije, a da nije član partije. Godine 1983. Predsjedništvo SFRJ žalilo se da gubi kontrolu nad masovnim medijima. Najviše „protusocijalističke propagande“ bilo je u zabavno-revijalnom tisku. Članovi CK SKH 1988. godine zaključili su da omladinski mediji (*Studentski list*, *Polet* i *Omladinski radio 101*) zaoštravaju međunacionalne tenzije.⁷¹

Tijekom 1980-ih postepeno je dolazilo do liberalizacije medija. Što su se više približavale 1990-e, to je liberalizacija medija bila jača. Već spomenuta radio postaja *Omladinski radio 101* bila je prva alternativna radio-postaja. I. Goldstein smatra da Partija nije direktno kontrolirala zagrebački tjednik *Danas*, dvotjednik *Start* te splitski *Nedjeljna Dalmacija*. Isto tako, jačao je utjecaj katoličke Crkve. Godine 1984. organiziran je Nacionalni euharistijski kongres Crkve u Hrvata u Zagrebu i Mariji Bistrici. U to vrijeme dolazi do sve češćih gradnji vjerskih objekata (crkve su se najviše gradile, a valja napomenuti i izgradnju džamije u Zagrebu 1987. godine).⁷² U veljači 1990. godine održana je misa zadužnica za kardinala A. Stepinca. Misu zadužnicu vodio je kardinal F. Kuharić. Tijekom mise izjavio je da je došlo vrijeme da se povijest depolitizira i kritički preispituje.⁷³ Godine 1988. B. Schmidt snimio je film *Sokol ga nije volio* u kojem se prikazalo što se dogodilo s pripadnicima Hrvatskih oružanih snaga Nezavisne

⁷¹ Marijan, D. (2017.): str. 64.-65., 70.

⁷² Goldstein, I. (2008.): str. 609.-610.

⁷³ Đuretek, D., „O povijesti- bez predrasuda“, str. 3.

Države Hrvatske.⁷⁴ Nadalje, u javnosti (npr. u novinama) moglo se govoriti o zabranjenim temama poput Bleiburga i slučaja A. Hebranga.⁷⁵ Očito je da je Partija izgubila kontrolu nad medijima što znači da je medijsko izvještavanje predizborne kampanje moglo biti nepristrano (bez favoriziranja SKH), tj. da novinari nisu morali polagati račune Partiji. Sabor SR Hrvatske je 14. veljače 1990. godine prihvatio amandmane Ustava SRH. SKH i Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije (SSRNJ) bili su ukinuti i ozakonjen je višestranački politički sustav.⁷⁶

Da bi se parlamentarni izbori mogli održati, potrebna je legalizacija višestranačja i uspostava izbornog sustava i zakona. Radna tijela Sabora zajedno sa stručnim radnim grupama tijekom 1989. godine pripremali su zakon o izborima odbornika i zastupnika. Sabor je bio podijeljen u tri doma: Vijeće općina (VO), Vijeće udruženog rada (VUR) te Društveno-političko vijeće (DPV). Navedeni zakon temeljio se na Ustavu SRH s amandmanima koji su dodani iste godine. Tim amandmanima nastojalo se demokratizirati izborni postupak (npr. tajno glasovanje na zborovima) u uvjetima jednopartijskog sustava. B. Smerdel naveo je problem provjere onih koji stoje iza određene kandidature koju ističe vodstvo stranke, a za koju je nepoznato ima li članove. To se riješilo postupkom prikupljanja potpisa za isticanje kandidata. Potpise nisu nužno morali prikupljati samo političke stranke, već su to mogli činiti i razna udruženja, organizacije ili neovisni kandidati. Na glasačkom listiću uz ime kandidata moralo je stajati ime političke stranke, udruženja ili organizacije koja je prikupljala potpise. Isto je vrijedilo i za neovisne kandidate. Predlagači, tj. potencijalni kandidati moraju imati prebivalište na području izborne jedinice unutar koje su se htjeli kandidirati, a za VUR morali su biti zaposleni. Kandidirati se moglo samo u jednoj izbornoj jedinici (samo jedno vijeće jedne skupštine). Bilo je predviđeno 50 kandidata za vijeće općinske skupštine, 100 za vijeće skupštine gradske zajednice općina, 400 za VO, 200 za VUR i 500 za DPV Sabora SRH.⁷⁷

Zaštita izbornog prava bila je važna stavka Zakona o izborima. Odlučeno je da su se u svim biračkim odborima i izbornim komisijama morali osigurati višestranački sastav kako bi svatko kontrolirao svakoga. To se činilo kao najbolji način da se osigura poštivanje zakonskih odredbi. Zbog toga niti jedna stranka, organizacija, udruženje ili neovisni kandidat ne može imati

---

⁷⁴ Goldstein, I. (2011.): str. 100.

⁷⁵ „Stipetić, R., „Hebrang i Bleiburg: otkrivanje vlastite prošlosti“, str. 5., Krušelj, Ž., „Pad Blajburškog tabua“, str. 26.-27.

⁷⁶ Pauković, D. (2018.): str. 147.

⁷⁷ Smerdel, B. (1990.): str. 437.-439.

više od jedne trećine članova u bilo kojem biračkom odboru ili izornoj komisiji. Sastav Republičke izborne komisije bio je dvojak zato što je stalan sastav činio predsjednik koji je ujedno bio i predsjednik Vrhovnog suda Hrvatske te četiri člana koji moraju biti diplomirani pravnici. Ostatak članstva Republičke izborne komisije pridružili su se nakon završetka prijava kandidata. Tada u Republičku izbornu komisiju ulazi jedan predstavnik svake od stranaka čiji su kandidati bili istaknuti u više od jedne polovine izbornih jedinica za zastupnike u DPV-u Sabora. Za opći nadzor predizborne kampanje bio je zadužen Republički odbor za nadzor izbora. Odbor se sastojao od sedam članova koje je imenovao Sabor na prijedlog Ustavnog suda Hrvatske. Članovi su bili javni radnici koji nisu smjeli biti članovi vodstava političkih organizacija koje se natječu, a predsjednik odbora bio je predsjednik Ustavnog suda Hrvatske. Odlučivalo se na temelju načela jednoglasnosti. Odbor je nastojao nadzirati pravilnost postupanja svih kandidata u predizornoj kampanji.⁷⁸

Većina stranaka (osim HDZ-a i SKH-SDP-a) protivila se modelu apsolutno većinskog izbornog sustava. One su zagovarale proporcionalni izborni sustav. Proporcionalni izborni sustav funkcionira tako da se mandati dijele prema postotku glasova. Primjerice, ako netko dobije 25% glasova, onda dobiva 25% mandata izborne jedinice u kojoj se natječe. Apsolutno većinski izborni sustav funkcionira tako da se mandat dobiva tek kada je kandidat dobio najviše glasova u izornoj jedinici u kojoj se natjecao. Dakle, kandidat je morao dobiti više od polovine važećih glasova u jednom izbornom krugu. Ako nitko ili nijedan kandidat ne dobije apsolutnu većinu, organiziraju se izbori drugog kruga za 14 dana, a sudjelovati mogu svi kandidati koji su ostvarili 7% glasova u prvom krugu. Na kraju pobjeđuje onaj koji dobije najveći broj glasova.⁷⁹ U prilog modela apsolutno većinskog izbornog sustava navedeni su sljedeći razlozi: dobiva se stabilnost koja se temelji jednostranačkom vladom, ne daje se prostor ekstremnim političkim strankama, političke stranke će prije i nakon izbora stvarati koalicije i jednostavnost izbornih pravila (za građane) u usporedbi s proporcionalnim izbornim sustavom. D. Pauković smatra da su mnogi strahovali da bi uporabom proporcionalnog izbornog sustava došlo do nestabilnosti i jačanja ekstremnih političkih stranaka kao što se to dogodilo u Weimarskoj Njemačkoj.⁸⁰

---

⁷⁸ Ibid., str. 439.-441.

⁷⁹ Milardović, A. (1990.): str. 4.

⁸⁰ Pauković, D. (2018.): str. 147.-148.

Bilo je mnogo kritičara apsolutno većinskog izbornog sustava. S. Goldstein izjavio je da izbori nisu bili čisti zbog trodomne podjele Sabora, izbornog sustava i premalo vremena za predizbornu kampanju tek nastalih političkih stranaka, udruženja ili organizacija. Zaključio je da će se izborni zakon morati mijenjati što će omogućiti pravu demokratizaciju.⁸¹ Neki su smatrali da će SKH na temelju takvog izbornog zakona najlakše očuvati vlast. Problem je bio i glasovanje dijaspore. Nejasno je bilo kako će glasovali hrvatski državljani s dvojnim državljanstvom koji ne mogu u inozemstvu koristiti prava vlastitog (hrvatskog) državljanstva. Na kraju je odlučeno da oni imaju pravo glasovati za DPV i VO, a za VUR mogu glasovati samo oni koji su zaposleni u jugoslavenskim tvrtkama. Za vrijeme saborske rasprave o izbornom zakonu, zaključeno je da je proporcionalni izborni zakon protuustavan jer se Ustavom zahtijeva odgovornost delegata biračima što se jedino može ostvariti apsolutno većinskim izbornim sustavom.⁸²

Krajem veljače 1990. godine predsjednik Sabora SRH A. Runjić objavio je odluku o raspisivanju izbora za zastupnike i datum održavanja izbora za DPV i VO (22. travnja) te VUR (23. travnja). Kandidirati se moglo do 2. travnja, a to je ujedno i bio zadnji dan kada se moglo izbornoj komisiji u izbornoj jedinici predati prijedlog kandidata s valjanim potpisima građana. Pravo glasovanja imali su svi punoljetni građani s prebivalištem u SRH te privremeno zaposleni u inozemstvu, ali su se morali vratiti u SRH kako bi glasovali.⁸³ Neke političke stranke financirale su se uglavnom novcem koji im je donirala dijaspora i razne inozemne organizacije. Primjerice, F. Tuđman 1987. godine obišao je hrvatsku dijasporu i prema riječima predstavnika hrvatskog iseljeničtva i povjesničara M. Meštrovića, dijaspora je sudjelovala u financiranju (govorilo se o iznosi između 5 i 7 milijuna dolara) HDZ-ove predizborne kampanje.⁸⁴ Također, HSLŠ je bio financiran od strane „liberalno orijentiranih ljudi iz Amerike i Australije“.⁸⁵ Za oglašavanje tijekom predizborne kampanje koristili su se: plakati, zastave, šahovnice, grafiti, bedževi, naljepnice, uključivale su se javne osobe, masovni skupovi i slično.⁸⁶

HDZ je, uz SKH-SDP, bila najbolje organizirana politička stranka. Djelovali su u svim dijelovima SRH. J. Manolić se žalio da državni funkcioneri na razne načine ometaju kampanju

---

⁸¹ Ruška, M., „Ovi izbori nisu čist posao“, str. 8.

⁸² Čulić, M., „Saborsko novo ruho“, str. 10.-11.

⁸³ „Počinje izborna trka“, str. 5., Pauković, D. (2018.): str. 151.

⁸⁴ Marjan, D. (2017.): str. 160.

⁸⁵ Ruška, M., „Ovi izbori nisu čist posao“, str. 8.

⁸⁶ Pauković, D. (2008.): str. 16.

HDZ-a, a na istoj sjednici F. Tuđman upozorio je na kampanju koja se vodi protiv HDZ-a. Radilo se o S. Miloševiću i dogmatskim komunistima unutar SKH. Jedan od najvažnijih poteza HDZ-a bilo je pomirenje Hrvata različitog političkog svjetonazora (poglavito ustaške i jugokomunističke ideologije). Unutar HDZ-a bilo je i zastupnika poput Š. Đodana koji je, između ostalog, tvrdio da su Srbi u Hrvatskoj zapravo katolici iz Hercegovine koji su na prijevazu prekršteni u pravoslavlje.⁸⁷ Pripadnici HDZ-a održali su Prvi opći sabor HDZ-a 24. i 25. veljače 1990. godine u koncertnoj dvorani *Vatroslav Lisinski*. Bilo je prisutno 1760 ljudi među kojima je bilo mnogo iseljenika koji godinama nisu bili ili nisu smjeli doći u SRH. Dio povjesničara (poput D. Paukovića i D. Marijana) taj događaj smatraju kontroverznim. Naime, za vrijeme Prvog općeg sabora HDZ-a, F. Tuđman se, prilikom čitanja referata *Programske zasade i ciljevi HDZ*, referirao na starčevićanstvo, hrvatsko povijesno državno pravo koje se temeljilo na idejama Francuske revolucije, radićevski općečovječni republikanizam i naslijeđe hrvatske ljevice koja se temeljila na AVNOJU-u i ZAVNOH-u. Kontroverzan dio referata odnosi se na Tuđmanovu izjavu da NDH nije bila samo „kvislinška tvorba (...) već i povijesna težnja hrvatskog naroda za svojom samostalnom državom“.⁸⁸

Zbog te izjave, mnogi su kritizirali Prvi opći sabor HDZ-a. Primjerice u nekim novinama (poput *Vjesnika*) napisani su članci da HDZ ne tolerira drugačije mišljenje, ne rješava pitanje srpske nacionalne manjine i da Tuđman diktatorski vlada HDZ-om. Predsjedništvo SRH kritizirali su HDZ zbog „neonacističkih vizija“, a Izvršno vijeće Sabora zatražilo je istragu kako bi se utvrdilo ima li elemenata kaznene odgovornosti. U Srbiji su HDZ-ov sabor vidjeli kao pripremu za obnovu ustaške NDH što bi ugrozilo Srbe u Hrvatskoj. Predsjednik CK SKBiH N. Duraković optužio je Tuđmana i HDZ da nastoje rehabilitirati NDH. Zbog navedenih razloga mnogi su smatrali da je Prvi opći sabor HDZ-a štetio njegovoj predizbornoj kampanji.⁸⁹ Odgovor Srba u Hrvatskoj dogodio se u Petrovoj gori gdje se održao „miting“ kojeg su organizirale Skupštine općina (SO) Vojnića i Vrginmosta te JSDS. Iako je JSDS sudjelovala u organizaciji, nastojalo se da „miting“ bude politički neutralan (da se ne iskoristi u svrhu predizborne kampanje) jer nijednom političaru nije bilo dozvoljeno držati govor. Cilj je bio iskazivanje neodobravanje pojavi hrvatskog nacionalizma (mислеći na HDZ). Organizatori su se trudili da

---

⁸⁷ Pauković, D. (2018.): str. 156.

⁸⁸ Marijan, D. (2017.): str. 164.-165., Pauković, D. (2018.): str. 155.-157.

⁸⁹ Pauković, D. (2018.): str. 158.-159.

poruka skupa bude očuvanje Jugoslavije i da ne bude nacionalističkih (velikosrpskih) parola. Nacionalističkih (velikosrpskih) parola ipak je bilo. Primjerice, vikalo se „Ubit ćemo Tuđmana“, „Ovo je Srbija“ i slične stvari. Hrvatsko novinarstvo ocijenilo da „miting“ pogoršava međunacionalne odnose Srba i Hrvata te ga je ocijenilo kao pokušaj „antibirokratske revolucije“. S druge strane, srpsko novinarstvo „miting“ je okarakteriziralo kao odlučan odgovor neofašizmu i ustaškom pokretu kojeg predvodi HDZ.⁹⁰

Drugi važan događaj dogodio se za vrijeme HDZ-ovog skupa u Benkovcu kraj Zadra ispred hotela „Asseria“. Skup se održao 18. ožujka. Bilo je prisutno između 1500 i 1700 ljudi te nekoliko stotina lokalnih Srba koji su ometali skup. Za vrijeme govora F. Tuđmana, približio mu se B. Čubrilović pokušavajući ga ubiti plinskim pištoljem. Atentat su zaustavili redari koji su savladali i ozlijedili Čubrilovića. Nakon toga skup se prekinuo, došlo je do fizičkog sukoba kojeg je zaustavila policija. Čubrilović je uvjetno kažnjen na pet mjeseci. Na kraju skupa F. Tuđman rekao je: „Mi Srbima jamčimo sva prava kao i sebi, ali nećemo dozvoliti da nama vladaju“.⁹¹ Krajem ožujka formirala se koalicija Hrvatski demokratski blok (HDB) koji se sastojao od sljedeći političkih stranaka: HDZ, HSS (frakcija I. Z. Čička), HS, HSP, DKS i DAH. Najveći javni HDZ-ov skup održao se 8. travnja na Trgu Francuske republike (danas Trg dr. Franje Tuđmana). Na skupu je prisustvovalo je oko 100 000 ljudi.⁹²

Druga najpopularnija politička stranka bila je SKH-SDP. Njihova kampanja nije uključivala previše nacionalnih elemenata kao što je to bilo u HDZ-ovoj kampanji, ali ih je ipak bilo. Temeljna obilježja njihove kampanje bila su nacionalna ravnopravnost i napuštanje komunističke ideologije i marksizma. Naslov njihovog programa glasio je: *Za miran, sretan život u suverenoj i demokratskoj Hrvatskoj*. D. Pauković smatra da miran život označava nepoželjnost međunacionalnih sukoba u SR Hrvatskoj, a suverenost da SKH-SDP nastoji braniti hrvatske interese u Jugoslaviji. Jedna od strategija za privlačenje glasača bila je korištenje imena i imidža javnih osoba poput V. Barbierija, B. Horvata, R. Šerbedžije, J. Lovrić, P. Matvejevića i drugih. Bili su svjesni svojih „pogrešaka u prošlosti“ i javno su isticali da su učili iz njih.⁹³

---

⁹⁰ Pauković, D. (2008.): str. 19.-23.

⁹¹ Ibid., str. 25.-26., Ivković, A., „Pištoljem na Tuđmana“, str. 4.

⁹² Pauković, D. (2018.): str. 160.

⁹³ Ibid., str. 152.-153., Tanjug, „Komunisti spremni i za opoziciju“, str. 3.

SKH-SDP uputio je kritiku HDZ-u (koristeći strategiju napad je najbolja obrana) nakon Prvog općeg sabora HDZ-a nazvavši ju strankom opasnih namjera. Povod kritike bila je Tuđmanova tvrdnja o NDH kao težnji hrvatskog naroda. Predsjednik SKH-SDP I. Račan odbacio je te tvrdnje rekavši da Hrvati nikada nisu prihvatili NDH te je optužio HDZ za nacionalnu isključivost, iredentizam i nepoštivanje osnovnih ljudskih prava. Upravo zbog navedenih razloga nazvao ju je strankom opasnih namjera.⁹⁴ Drugi dan odmah je slijedio odgovor HDZ-a, tj. F. Tuđmana. Izjavio je da je I. Račan dotičnom izjavom nastojao diskreditirati HDZ kako bi dobili što manje glasova i da se radi o nastavku diktatorskog djelovanja njegove stranke zato što si uzimaju za pravo prosuđivati i određivati svaki povijesni i politički događaj.⁹⁵ Kao i HDZ, i SKH-SDP imala je velike javne skupove. Prvi se dogodio 31. ožujka u zagrebačkom Domu sportova, drugi 14. travnja u Splitu na Rivi, a treći 4. svibnja u Rijeci. I. Račan bio je glavni govornik, a teme njegovih govora bile su nacionalizam, demokratska transformacija države, antifašizam, tolerancija i slično.⁹⁶

Treća najpopularnija opcija bila je Koalicija narodnog sporazuma (KNS). KNS su činili: HSLŠ, HDS, HKDS i SDSH. Kasnije su se pridružili DSAH, HIM, MDS te druga frakcija HSS-a. Glavni sudionici KNS-a bili su vođe hrvatskog proljeća S. Dabčević-Kučar i M. Tripalo te javne osobe poput znanstvenika I. Supeka. Što se tiče političkog spektra, ako se HDZ gleda kao desno orijentirana politička stranka, a SDP lijevo orijentirana, onda Koalicija pripada centralnoj poziciji. Naime, ona se zalagala za suverenu Hrvatsku, ostanak u konfederalnoj Jugoslaviji nisu smatrali nužnim, bili su protiv promjena granica itd. Prvi predizborni skup održali su 17. ožujka u dvorani KK Cibone u Zagrebu. Glavni govornici bili su M. Tripalo i S. Dabčević-Kučar. Izjavili su da je njihov pothvat zapravo nastavak hrvatskog proljeća, protivili su se radikalnim promjenama i zagovarali promjene koje se temelje na demokraciji i miru. B. Kovačević u svom govoru naveo je da je komunistička vlast svojom politikom dovela Hrvatsku u katastrofalno ekonomsko stanje. Smatrao je da je Hrvatska previše financijskih sredstava izdvajala za vojsku, nerazvijene republike i slične stvari. Kao i SKH-SDP, kritizirali su HDZ navodeći da u stranci

---

⁹⁴ Tuđen, B., „HDZ stranka opasnih namjera“, str. 7

⁹⁵ Ivanković, D., „Bez HDZ nema demokracije“, str. 6.

⁹⁶ Pauković, D. (2018.): str. 154.-155., Balen, M. i Radivojević, G., „Zajednički dom ljudi“, str. 5.

vlada autokracija koju je provodio F. Tuđman i zbog izjava o NDH. Drugi veliki skup održao se 31. ožujka u Splitu na kojem je bilo prisutno između 15 i 40 tisuća ljudi.⁹⁷

Što se tiče ostalih političkih stranaka, organizacija i društva, na početku prihvaćanja višestranačja, ZAZ i općenito stranke ekološke orijentacije bile su najpopularnije. Što su se izbori približavali, to im je popularnost padala. ZAZ je ušla u koaliciju s ADSH, RUSED i Nezavisnim sindikatom nezaposlenih Zagreba. Srpska nacionalna manjina se, u usporedbi s ostalim nacionalnim manjinama, kasno uključila u predizbornu kampanju zato što nisu prihvaćali višestranačje. Smatrali su da se demokratizacija i višestranačje odvija isključivo na nacionalnoj osnovi unutar koje za njih nema mjesta. SDS nije dobio potporu većine srpske nacionalne manjine zato što je ona uglavnom podržavala SKH-SDP unutar koje je bilo značajan broj Srba. Treba napomenuti da je dio srpske nacionalne manjine podržavao i JSDS.⁹⁸

Prvi krug izbora održan je 22. i 23. travnja. Za vrijeme izbora prvog kruga pravo na sudjelovanje imalo je nešto više od 3.5 milijuna birača. Od 3.5 milijuna birača, 1.6 milijuna birača imalo je pravo glasovanja za VUR.⁹⁹ U Saboru je bilo 356 mjesta za koja se natjecalo preko 9500 zastupnika, a sudjelovalo je gotovo 29 tisuća stranačkih i nestranačkih kandidata. Birači su se odazvali u velikom broju. Za glasovanje DPV-a sudjelovalo je 84.54% birača, za VO-a 84.09% i za VUR-a 76.53%. Izbori su manje-više prošli bez incidenata. U oba kruga pobjedu je odnio HDZ.¹⁰⁰ Rezultati izbora za oba kruga bili su sljedeći:¹⁰¹

---

⁹⁷ Pauković, D. (2018.): str. 161.-164., Ivanković, D. i Duka, Z., „Novo hrvatsko proljeće“, str. 3.

⁹⁸ Pauković, D. (2018.): str. 166.-168.

⁹⁹ Duka, Z., „Na biralištima 3.556.563 birača“, str. 3.

¹⁰⁰ Pauković, D. (2018.): str. 178. i 180.

¹⁰¹ Podaci u tablici preuzeti su iz: Pauković, D. (2018.): str. 180. Pet kandidata naknadno su bili izabrani.

IME POLITIČKE STRANKE	BROJ MANDATA ZA DRUŠTVENO- POLITIČKO VIJEĆE	BROJ MANDATA ZA VIJEĆE OPĆINA	BROJ MANDATA ZA VIJEĆE UDRUŽENOG RADA	UKUPAN BROJ MANDATA
HDZ	54	68	83	205
SKH-SDP	18	35	43	96
KNS	2	2	6	10
OSTALI	6	10	24	40

Nakon prvog kruga F. Tuđman najavio je što će poduzeti kada službeno preuzme vlast. Konkretno, naveo je da će priznati isključivo konfederalni ustroj Jugoslavije, AVNOJ-evske granice, donijeti novi ustav, ojačati diplomatske odnose s Njemačkom itd. I. Račan nije bio razočaran izbornim uspjehom njegove stranke te je upozoravao glasače da ne dozvole da jedna stranka dominira Saborom jer bi se u tom slučaju jednopartijski sustav zamijenio jednostranačkim Saborom. Vodeći članovi KNS-a za opravdanje lošeg uspjeha naveli su da je za to kriv izborni zakon, nacionalna frustriranost naroda i njihove vlastite pogreške tijekom kampanje (nedovoljno određena politika KNS-a). Od 356 zastupnika u Saboru, izabrano je samo 16 zastupnica. Konačna konstitucija Sabora dogodila se 30. svibnja. Osim uobičajenih zastupnika, prisustvovali su i predstavnici vjerskih zajednica, osim Srpske pravoslavne crkve. Predsjednik Sabora SRH bio je Ž. Domjan, a tri potpredsjednika bila su I. Percan, S. Sulimanac i

V. Šeks. Četvrto mjesto bilo je rezervirano za predstavnika srpske nacionalne manjine, tj. izabranika SDS-a J. Opačića, ali on je tu ponudu odbio. Predsjednik predsjedništva bio je F. Tuđman, a članovi predsjedništva bili su: K. Balenović, D. Bilandžić, D. Brozović, J. Manolić, A. Vrdoljak i M. Vučković, dok je predsjednik Izvršnog vijeća Sabora SRH bio S. Mesić. Taj dan se obilježavao kao Dan državnosti, a danas se slavi kao Dan Hrvatskog sabora.¹⁰²

---

¹⁰² „Konstituiran Sabor“, str. 2.-3, „Konstituiran višestranački Sabor SR Hrvatske“, str. 5. i Pauković, D. (2018.): str. 191.-192.

5. Zaključak

Proces liberalizacije započeo je tijekom 1980-ih, a neki povjesničari (poput I. Goldsteina) smatraju da je liberalizacija zapravo započela još tijekom 1960-ih i da su temelji za demokratizaciju omogućeni su Ustavom iz 1974. godine. Glavni uzroci koji su omogućili demokratizaciju i uvođenje pluralizma bili su smrti trojice (J. Broz, E. Kardelj i V. Bakarić) glavnih funkcionera komunističke Jugoslavije i ekonomska kriza koja je ubrzala i uzrokovala političku krizu koja se na kratak period (zbog ratova koji su slijedili 1990-ih godina) riješila parlamentarnim izborima. Njih trojica su na temelju vlastitog utjecaja i karizme držali komunističku Jugoslaviju na okupu. Treba uzeti u obzir događaje izvan jugoslavenskih granica. Krajem 1980-ih i početkom 1990-ih došlo je do raspada komunističkih država koje su prolazile kroz iste procese (gospodarska kriza, liberalizacija, višestranačje) kao i komunistička Jugoslavija.

Smatram da je uvođenje višestranačja zapravo uzrokovalo raspad komunističke Jugoslavije. Izbornim rezultatima stanovnici pojedinih republika (pogotovo Slovenije i Hrvatske) pokazali su što misle o održavanju Jugoslavije bilo kakvog uređenja. Političke stranke, društva i organizacije koje su se zalagale za jugoslavenstvo loše su prošle na izborima. Kao i I. Goldstein, smatram da međunacionalni konflikti nisu bili riješeni zbog izostanka demokratskih institucija koje komunistička Jugoslavija nije imala.¹⁰³ Međunacionalni konflikti pokušali su se (bezuspješno) riješiti prisilom pod parolom „bratstva i jedinstva“.

Glavni uzroci konflikta i nepovjerenja sežu iz vremena monarhističke Jugoslavije i NDH. Za vrijeme monarhističke Jugoslavije problem su bili unitarizam i centralizam koji su išli u prilog Srbima na račun ostalih naroda, a za vrijeme NDH zločini i progoni Srba te ostalih tada nepoželjnih nacionalnih manjina. To su zasigurno glavni uzroci ratova u Hrvatskoj, BiH i Kosovu 1990-ih godina. Osim toga, jugoslavenske republike imale su različite interese (npr. SR Slovenija i SR Hrvatska smatrale su da su, s obzirom na gospodarsku krizu, previše financirali Savezni fond za nerazvijene). J. Broz diktatorskim metodama je postizao konsenzus prilikom kongresa SKJ. Nakon njega, kolektivno predsjedništvo nije bilo to u stanju postići.

---

¹⁰³ Goldstein, I. (2008.): str. 588.

Što se tiče izbora i programa, HDZ je pobijedila zato što je uspjela uvjeriti birače da su oni najbolji kandidati za obranu hrvatskih interesa. Najvažnija obilježja u programima političkih stranaka, udruženja i organizacija bile su ljudska prava, demokracija, jednakopravnost sloboda izražavanja, tržišna privreda i slično. S druge strane, najvažnije obilježje predizborne kampanje bio je naglasak na idejama suvereniteta i nacionalizma, odnosno patriotizma. HDZ je djelovala kao sveopći nacionalni pokret (poput onog u 19. stoljeću). Neuspjeh ostalih kandidata leži u nedovoljnom uvjeravanju birača u pogledu sposobnosti obrane nacionalnih interesa. To se očituje u pasivnom djelovanju SKH-SDP-a kao sljednice SKH tijekom 1980-ih godina, slabe koherentnosti KNS-a¹⁰⁴ i radikalnim prijedlozima (npr. teritorijalne pretenzije prema BiH) određenih kandidata. Izborni zakon pokazao se problematičnim jer nije bila omogućena jednakopravnost u pogledu glasovanja zato što su neki stanovnici imali veće pravo glasova (zbog VUR-a).

Predizborna kampanja i parlamentarni izbori prošli su bez većih poteškoća (izuzev događaja u Benkovcu). Jedan od razloga uspjeha HDZ-a može se uzeti velika financijska pomoć dijaspore. Dakle, osim što su se dobro organizirali, bili su dobro financirani. Osim HDZ-a, SKH-SDP, kao politička stranka koja je imala monopol gotovo 35 godina, bila je također financijski osigurana. Drugi kandidati također su bili financirani od donacija, ali ne u tolikoj mjeri kao što su to bili HDZ i SKH-SDP. Na prvu ruku činilo se da će „miting“ u Petrovoj gori i skup u Benkovcu oštetiti HDZ-ovoj reputaciji, ali se dogodilo upravo suprotno. Izgleda da je prevladalo načelo „Svaka reklama dobra je reklama“. Što se tiče novinarstva, složio bih se s tezom D. Paukovića prema kojoj se retorika hrvatskih novinara temeljila na tvrdnjama da djelovanja („miting“ u Petrovoj gori i skup u Benkovcu) srpskih nacionalnih manjina zaoštravaju međunacionalne odnose i uzrokuju destabilizaciju Hrvatske, dok se retorika srpskih novinarstva temeljila na tvrdnjama ugroženosti Srba od kroatocentrističke politike i straha od ponovnih progona kao za vrijeme NDH.¹⁰⁵ Svako od navedenih novinarstva branilo je interes svoga naroda.

---

¹⁰⁴ Mislim na različite političke svjetonazore unutar koalicije. HDS i HKDS bili su demokršćanskog svjeronazora, HSLS liberalnog, a SDSH socijalističkog.

¹⁰⁵ Pauković, D. (2008.): str. 25. i 29.

6. Literatura

Knjige

1. Bilandžić, D., (1999.) *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb: Godlen Marketing
2. Čepulo, D., (2012.) *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba*, Zagreb: Pravni fakultet
3. Goldstein, I., (2008.) *Hrvatska 1918.-2008.*, Zagreb: Europapress holding i Novi Liber
4. Goldstein, I., (2011.) *Povijest Hrvatske: 1945.-2011.*, Svezak II, Zagreb: EPH Media d.o.o.
5. Knežević, D. (2015.) „Hrvatska demokratska zajednica od osnivanja do raskida s Jugoslavijom“, doktorska dizertacija, Sveučilište u Zagrebu- Hrvatski studiji, Zagreb
6. Marijan, D., (2017.) *Hrvatska 1989-1992: Rađanje Hrvatske*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest
7. Merkel, W. i ostali (2003.) *Defekte Demokratie*, Wiesbaden: Springer Fachmedien
8. Milardović, A. (1997.) *Političke stranke u Republici Hrvatskoj*, Osijek-Zagreb-Split: Pan liber
9. Neumann, F. (1957./1992.) *Demokratska i autoritarna država*, prev. Čačinović-Puhovski, N. i Puhovski, Ž., Zagreb: Naprijed
10. Pauković, D., (2018.) *Usred oluje: Politička tranzicija u Hrvatskoj 1989./1990.*, Zagreb: Srednja Europa
11. Radelić, Z. (2006.) *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, Zagreb: Školska knjiga
12. „Građa“ u: V. Franičević i ostali (ur.): Politički pluralizam u Jugoslaviji, *Naše teme, Časopis za društvena istraživanja*, god. XXXIV, br. 3-4, Zagreb: Centar CK SKH-SDP za idejno-teorijski rad „Vladimir Bakarić“
13. Smerdel, B. (1990.) „Zakon o izboru odbornika i zastupnika SR Hrvatske“, u: V. Franičević i ostali (ur.): Politički pluralizam u Jugoslaviji, *Naše teme, Časopis za društvena istraživanja*, god. XXXIV, br. 3-4, Zagreb: Centar CK SKH-SDP za idejno-teorijski rad „Vladimir Bakarić“

Znanstveni članci

1. Milardović, A. (1990.) „Izbori, izborni modeli i neka evropska iskustva“, *Revija za sociologiju*, sv. 21 (1): 1-9
2. Pauković, D. (2008.) Predizborna kampanja u Hrvatskoj 1990. U svjetlu hrvatskog i srpskog novinarstva, , *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 40 (1): 13-31

Novinski članci

1. Balen, M. i Radivojević, G., „Zajednički dom ljudi“, *Vjesnik*, Zagreb, 4.5.1990., br. 15308, str. 5.
2. Čulić, M., „Saborsko novo ruho“, *Danas*, Zagreb, 20.2.1990., , br. 418, str. 10.-11.
3. Duka, Z., „Na biralištima 3.556.563 birača“, *Večernji list*, Zagreb, 22.IV.1990., br.9581, str. 3.
4. Đuretek, D., „O povijesti- bez predrasuda“, *Večernji list*, Zagreb, 11. II. 1990., br. 9951 str. 3.
5. Ivanković, D., „Bez HDZ nema demokracije“, *Večernji list*, Zagreb, 28.II.1990., br. 9528, str. 6.

6. Ivanković, D. i Duka, Z., „Novo hrvatsko proljeće“, *Večernji list*, Zagreb, 18. III. 1990., br. 9546, str. 3.
7. Ivković, A., „Pištoljem na Tuđmana“, *Večernji list*, Zagreb, 19. III.1990., br. 9547, str. 4.
8. „Konstituiran Sabor“, *Večernji list*, Zagreb, 31.V.1990., br. 9618, str. 2-3
9. „Konstituiran višestranački Sabor SR Hrvatske“, *Vjesnik*, Zagreb, 31.5.1990., br. 15335, str. 5.
10. Krušelj, Ž., „Pad Blajburškog tabua“, *Danas*, Zagreb 16. siječnja 1990., br. 413, str. 26.-27.
11. „Počinje izborna trka“, *Večernji list*, Zagreb, 23. II. 1990., br. 9523, str. 5
12. Ruška, M., „Ovi izbori nisu čist posao“, *Večernji list*, Zagreb, 4.I.1990., br. 9504, str. 8.
13. Stipetić, R., „Hebrang i Bleiburg: otkrivanje vlastite prošlosti“, *Vjesnik*, Zagreb, 18. veljače 1990., br. 15236, str. 5.
14. Tanjug, „Komunisti spremni i za opoziciju“, *Večernji list*, Zagreb, 11.II.1990., br. 9511 str. 3.
15. Tuđen, B., „HDZ stranka opasnih namjera“, *Večernji list*, Zagreb, 27.II.1990., br. 1527, str. 7